

ESKİ YAKIN DOĞU'DA ADALET ANLAYIŞI VE KANUN KOYUCULAR
*JUSTICE COMPREHENSION AND LEGISLATORS IN THE ANCIENT NEAR
EAST*

Ekrem MEMİŞ

Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Prof. Dr., Sinop University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History

ememis2010@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5283-518X

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
3/1, Mart - March 2021 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **16.02.2021**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **16.03.2021**
Sayfa-Pages : **1 – 37.**

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atf – Citation: MEMİŞ, Ekrem, “Eski Yakın Doğu’da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/1, Mart 2021, ss. 1 – 37.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

3/1, Mart - March 2021

1 – 37

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ESKİ YAKIN DOĞU'DA ADALET ANLAYIŞI VE KANUN KOYUCULAR

JUSTICE COMPREHENSION AND LEGISLATORS IN THE ANCIENT NEAR EAST

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

Öz

Tarihin erken dönemlerinden itibaren, insan topluluklarının en çok ihtiyaç hissettikleri kurumların başında adalet kurumu gelmektedir. Henüz devlet aşamasına ulaşmamış olan toplumlarda adalet dağıtımı, o toplumun önder kişilerinden oluşan kurullar aracılığı ile yerine getirilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, henüz yazının icat edilmediği erken dönemlerde adalet dağıtımı genellikle yazılı olmayan gelenek hukuku kurallarına dayalı olarak gerçekleştirilirken, yazının keşfinden yaklaşık 8 asır sonra, yazılı olmayan gelenek hukuku yazılı hale getirilmiştir. Bu kanunlar, kil tabletler ya da steller üzerine yazdırılmıştır. Eski Yakın Doğu'da kanun koyucuların önemli bir kısmının krallar olduğu görülmektedir. Krallar, yazdırmış oldukları vesikalarda, yönetme yetkisini de kanun çıkarma ve uygulama yetkisini de tanrılardan aldıklarını, sık sık dile getirmişlerdir. Örneğin Eski Yakın Doğu'nun önemli medeniyet merkezlerinden biri olan Mezopotamya'daki kanun koyucuların ya da hukuk belgelerini kaleme aldıkları büyük çoğunluğu, yönetme yetkisini de ellerinde bulunduran krallardır. Lagaş kralı Urukagina, III. Ur Sülalesi'nin kurucusu Ur-Nammu, İsin kralı Lipit-İhtar, Eski Babil Devleti'nin ünlü kralı Hammurabi, bu krallar arasında ilk aklımıza gelenlerdir.

Abstract

The institution of justice is one of the institutions that human communities need most from the early years of history. In societies that have not yet reached the state stage, the distribution of justice has been carried out through boards consisting of the leading people of that society. As it turns out, the distribution of justice was carried out on the basis of non-written customs rules in the early periods when the writing was not invented yet, while the unwritten legal rules were written about 8 centuries after the discovery of the writing. These laws are written on clay tablet or steles. It is seen that a significant part of the Legislators in the Ancient Near East are kings. Kings often stated that they obtained the authority to govern and make laws and enforce these laws from the gods in the documents they have printed. For example in Mesopotamia which is one of the important civilization centers of Ancient Near East, the vast majority of legislators or the writers of the legal documents are the kings who also have authority to govern. Urukagina, the king of Lagash; Ur-Nammu, the founder of the Third Ur Dynasty; Lipit-Ishtar, the king of Isin; Hammurabi, the famous king of the Old Babylonian are the firsts to come to our minds.

The desire to seek rights and justice, which began among Mesopotamian

Mezopotamya toplumları arasında başlayan hak ve adalet arama isteği, ilerleyen zaman dilimi içerisinde Eski Yakın Doğu'nun diğer merkezlerinde de kendisini göstermeye başlamıştır. Eski Ahit'te Yahudi toplumunun adalet anlayışı bütün ayrıntıları ile gözler önüne serilirken, MÖ 2. Binyıl Anadolu'sunun başat gücü olarak kabul edilen Hititler'de de ileri bir adalet anlayışının mevcut olduğu, kanun maddelerinden anlaşılmaktadır.

Biz bu çalışmamızda, Eski Yakın Doğu'da hak ve adalet anlayışının nasıl ortaya çıktığını, yazılı olmayan kuralların niçin yazılı hale getirildiğini ve bunların ne dereceye kadar uygulandığını, yazılı kaynaklara dayanarak, gözler önüne sermeye çalışacağız.

societies, began to Show itself in other centers of the Ancient Near East over time. While the understanding of justice of the Jewish community in the Old Testament is revealed in all its details, it is understood by the articles of law that there is an advanced understanding of justice in the Hittites, who were accepted as the dominant power of Anatolia in the Second Millenium BC.

In this study, we will try to reveal how the understanding of rights and justice emerged in the Ancient Near East, why the unwritten rules were written and to what extend they applied them, based on written sources.

Anahtar Kelimeler: Adalet anlayışı, kanunlar, kanun koyucular, Mezopotamya, Anadolu.

Keywords: Justice Comprehension, laws, legislators, Mesopotamia, Anatolia.

Extended Abstract

Since the early periods of history, the institution of justice is one of the institutions that human communities need most. Mankind's search for rights and justice started in the Neolithic Age, when the first community life began, and the need for justice increased in the following periods. While a full consensus cannot be achieved even among the members of the family, it is an inevitable fact that many problems may arise among the larger masses who live in the same settlement and have to inevitably communicate with each other.

That is why mankind has developed some methods of his own regarding the solution of legal problems that have arisen since the early periods of history, and tried to provide justice as much as he could.

However, we do not how people achieved justice in the early periods, as writing was not yet available. But, it is highly probable that the customary law, which is unwritten and accepted by all layers of society, may have been applied in almost every society. However, the actual legal arrangements will start with the urban life, and the first examples of this will be witnessed in Mesopotamia geography.

The Sumerians, who came to Mesopotamia as immigrants towards the 3500 BC, transformed the existing village culture here into an urban culture and invented writing in 3200 BC. Thus, everything started to be recorded. The cuneiform invented by the Sumerians was also used by many peoples living in the Ancient Near East to express their language. The Sumerians also put the unwritten customary law into writing over time.

In Mesopotamia, laws were written in Sumerian during the Sumerians and in Akkadian after the Amorite Migrations.

The laws written in Sumerian are listed chronologically as follows: Urukagina Laws, Ur-Nammu Laws, Ana-ittushu Laws, Lipit-Ishtar Laws.

The laws written in Akkadian are listed as Eshnunna Laws, Hammurabi Laws, Middle Assyrian Laws and New Babylonian Laws.

All laws, no matter what language they are written in, are formed according to a certain pattern. According to this law spelling formula, the texts of laws consist of three parts: prologue, legal articles and epilogue. In the prologue part, the legislator explains the rationale for making laws and emphasizes that he takes both the authority to rule and the duty to make laws from the gods. In the second part, there are legal articles that start with the word "šum-ma", that is, "if", that a crime is envisaged and what is the appropriate penalty for this crime. The epilogue part is the conclusion part of the laws, and the legislator here advises to comply with the laws he has enacted.

In general, it is seen that the oldest legislators are kings. For example, Urukagina, Ur-Nammu, Lipit-Ishtar, Hammurabi are both king and legislator.

When the texts of laws are examined, it is seen that the real purpose of laws is to provide social order. However, state power is needed to achieved this. That is why law is defined as a set of rules that have been enacted to maintain social order and strengthened by state power. As can be understood from this definition, law has three basic elements: these can be listed as "social order", "rules to be obeyed" and "state power".

In addition to being the inventor of writing, the Sumerians who also wrote the first legal texts, punishments were more humane in laws because cash penalties were tried to be given to the crimes as much as possible. However, it is seen that in the laws written in Akkadian, especially the Hammurabi laws, the "talion" principle, that is, the practice of "tit for tat", comes to the fore. In the laws of the Torah, it is witnessed that the practice of "retaliation" is observed.

When all Mesopotamian laws are examined, it is seen that the societies of that period were divided into a number of classes. Although legislators declare that they are distributing justice to everyone, it cannot be said that this is justice based on equality. Because each class is treated differently, a free person and a slave are not judged on equal terms before justice.

A different situation is encountered when it comes to the Anatolia geography. Because it is seen that the Hittites, who ruled the political destiny of Anatolia in the Second Millenium BC, were at a very advanced peoples of the Ancient Near East.

The Hittite king was not an absolute monarch, although he had broad powers. Because there were two important councils that supervise him. The first of these was the Pankush Council, which also served as the high court. The second was the Duguds Council formed by high ranking commanders. The first of these councils had a say in issues related to the state administration, and the second in military affairs. The Hittite king had to get the ideas of these assemblies. In other words, the Hittite king could not take any step without the approval of these assemblies. This means that the Hittites were being ruled by a legitimate administration even at that time.

It is seen that the Hittites had a practice closer to the understanding of justice of today's modern societies in terms of justice distribution. Indeed, people belonging to all social classes that make up the society have the freedom to seek rights.

The Hittite kings often warned the judges to behave fairly and not to treat anyone unfairly and sent instructions regarding this. The judges were also warned not to receive bribes or gifts.

In courts, defendants have the right to defend themselves and to present as many evidence and witnesses as they want. No one has been charged or sentenced without evidence and without verification of the authenticity of these evidence. The Hittite courts accepted the accused person not guilty until proved by the evidence that he committed the crime. It is understood that the concept called "presumption of innocence" was first seen and applied in the Hittites.

In Hittite law, there is also the right to take the case to a higher court, in other words, to appeal, and there was no such right granted to citizens in any other state of that period.

All these Show us that the legal system in the Hittite Kingdom established in the Anatolia geography about 3700 years ago was based on solid foundations. Everyone had the freedom to seek remedies, and the Hittite citizens wholeheartedly believed in the infallibility of the legal system.

In the meantime, we would like to emphasizes that the Telepinush Edict, issued by the Hittite king Telepinush, who came to power in the 1500s BC, is the first constitution in the world legal history.

Giriş

Bugüne kadar hukukun pek çok tanımı yapılmıştır. Yapılan bu tanımların genelde üç ortak paydası vardır ki, bunlar; "toplum düzeni", "uyulması gereken kurallar" ve "devlet gücü" olarak sıralanabilir. Bu ortak özellikleri dikkate alan Prof. Dr. Füzuzan Kınal, en basit şekliyle hukukun tanımını şöyle yapmıştır: "Hukuk, toplum düzenini sağlamak için çıkarılmış ve devlet gücü ile güçlendirilmiş kurallar bütünüdür".¹ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, hukuk ve adalet kavramları, insanların ancak toplum halinde yaşamaya başladıkları ve en ilkel anlamı ile devlet kurdukları andan itibaren ortaya çıkmış gibi görünmektedir.

Ancak hemen belirtelim ki, devletlerin tarih sahnesinde boy göstermeleri, MÖ 4. binyıl sonlarından itibaren başlar. Özellikle de MÖ 3. binyılda hem Mezopotamya'da hem de Anadolu'da birtakım şehir devletleri ile karşılaşılacaktır. Gerçekten, MÖ 3500'lerde Mezopotamya'ya göçmen olarak gelen Sümerler, buradaki mevcut köy kültürünü şehir kültürüne dönüştürmüş ve her şehir, bir devlet olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.² Anadolu'da da Eski Tunç Çağı'nın (MÖ 3000-2000) ortalarından itibaren tam bir şehir kültürünün yaşandığı, komşu kavimlerin bırakmış olduğu yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Anadolu'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan maddi deliller de yazılı belgelerin vermiş olduğu bilgileri doğrulamaktadır.³ Gerçekten, Orta Anadolu'da Alacahöyük kral mezarlarında ele geçirilen buluntular ya da Batı Anadolu'da Troya II'de ele geçirilen ve yanlışlıkla "Priamos'un Definesi" zannedilen krali materyaller⁴, Eski Tunç Çağı'nda Anadolu'nun hemen her tarafında şehir devletlerinin mevcut olduğunu ve bunların krallar ya da yerel beyler tarafından yönetildiğini açıkça gözler önüne sermektedir.

¹ Kınal, 1983a: 133.

² Kramer, 2002: 104; Memiş - Bülbül, 2019: 11.

³ Güterbock, 1938: 67-68; Kınal, 1987: 51; Memiş, 2020a: 226.

⁴ Memiş, 2012: 52.

Demek oluyor ki, hem Mezopotamya'da hem de Anadolu'da Kalkolitik Çağ'ın sonlarından itibaren bir şehirleşme ve bununla bağlantılı olarak da bir devletleşme sürecine geçildiği anlaşılmaktadır. Eski Tunç Çağı'nın yaşandığı MÖ 3. Binyılda ise, her iki coğrafyada da şehir kültürünün tam anlamıyla özümsemiği bir tabloyla karşılaşılmalıdır. Elbette ki, o çağlarda asgari olarak 10.000 ile 20.000 arasında değişen bir nüfusu barındıran kentlerde, birtakım hukuki sorunlar yaşanmış olmalıdır. Fakat şurası bir gerçektir ki, toplumu oluşturan fertler arasındaki hukuki sorunların çok daha eski dönemlerde de yaşanmış olabileceğini tahmin etmek, kehanet olmasa gerektir. Öyle sanıyoruz ki, insanlar arasındaki hukuki sorunların başlangıcını, ilk cemiyet hayatının başladığı Neolitik Çağ'a kadar geriye götürebiliriz.

Neolitik Devir, taş devri kültürlerinin son aşaması olup, insanlık tarihinin dönüm noktalarından biridir. İngiliz bilim insanı Gordon Childe, Neolitik Devir'de devrim niteliğinde birtakım yeniliklerin ortaya çıktığını vurgulamaktadır ki, bunların başında ziraatın keşfi ve yerleşik hayat gelmektedir.⁵ Gerçekten, bu devirde insanlar ilk defa ekip biçmeyi, ev kurmayı ve suyu evlerine taşımak için kilden kaplar yapmayı öğrenmişlerdi.⁶ Doğrusunu söylemek gerekirse, Neolitik Çağ'ı insanlık tarihinin devrim niteliğindeki dönüm noktalarından biri olarak kabul eden Gordon Childe'a hak vermemek mümkün değildir. Çünkü ilk defa olarak bu devirde İnsanoğlu, tüketici toplum aşamasından üretici toplum aşamasına geçiş yapmıştır. Dağınık yaşam tarzını terk ederek yerleşik düzene geçmiş ve hayatına yeni bir nizam vermiştir. Fakat toplu olarak bir arada yaşamının, birtakım zorlukları da beraberinde getirdiğini peşinen kabul etmek gerekir.

Neolitik Devir yerleşmelerine verebileceğimiz en güzel örneklerden biri, Anadolu'nun tam göbeğinde yer alan Konya-Çatalhöyük'tür.⁷ Aslına bakılacak olursa Çatalhöyük, Neolitik Devir Anadolu'sunun tüm göstergeleri ile köy kültürünü yaşadığı bir çağda, şehir kültürünün bütün özelliklerini taşıyan bir yerleşim birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih öncesi çağların en eski haritasının da bulunduğu Çatalhöyük, MÖ 6800-5700 yılları arasında yaklaşık 10.000 sakine ev sahipliği yapıyordu.⁸ Bu nüfus, daha sonraki çağlarda bir kentin sahip olabileceği ortalama bir nüfusa denk gelmektedir. O halde denilebilir ki, Neolitik Devir her ne kadar köy kültürünün yaşandığı bir dönem olarak kabul edilse de Çatalhöyük, daha şehir kültürü aşamasına geçilmeden şehir hayatının yaşandığı yegâne yerleşim merkezi idi.

Sözünü ettiğimiz dönemde burada oturan yaklaşık 10.000 kişinin, hiçbir hukuki sorun yaşamadan hayatlarını devam ettirdikleri düşünülemez. O zaman Çatalhöyük insanları arasındaki çatışmaları önleyecek ve sorunları çözecek birtakım düzenlemeler ve bu düzenlemeleri uygulayacak bir otoritenin olması gerekir. Bu düzenlemelerin bir kısmı o devrin ölçüleri içindeki kutsal inançlar ve ahlak kurallarıyla sağlansa bile, başka yönetsel kurallar olmadan çatışmaların önlenmesi, uzlaşmanın sağlanması imkânsız gibi görünmektedir. Üstelik bu büyük yerleşim merkezinin yönetim sisteminde henüz bir kralın ya da kent beyinin varlığına işaret edebilecek bir kanıt da

⁵ Childe, 1983: 44; Aktüre, 2004: 9.

⁶ Kinal, 1983a: 24.

⁷ Sevin, 1991: 20-25; Gökçek – Abacı, 2019: 45-49.

⁸ Ülkekel, 1999: 26.

yoktur. Çünkü Çatalhöyük'teki bütün evler aynı ölçülerde ve aynı malzemenin yapılmıştır. Bir beye veya bir krala ait olabilecek konak ya da saray türünde bir yapıya rastlanmamıştır. Demek ki, Çatalhöyük insanları eşit haklara sahip yurttaşlar olarak hayatlarını sürdürüyorlardı. Çatalhöyük'te son dönem kazılarında başkanlık eden Prof. Dr. Ian Hodder'in açıklamalarından anlaşıldığına göre, Çatalhöyük'te bir grup insanın yetki sahibi olduğu ve toplumsal düzeni kontrol altında tuttuğu merkezî bir düzen mevcut değildir. Çünkü elit bir azınlığın, yönetimi elinde tuttuğuna işaret eden kamu binalarına ya da daha gösterişli ev tiplerine, bugüne kadar yapılan kazılarda rastlanmamıştır.⁹

Bazı insanların, ailenin veya aşiretin en yaşlı üyesi olması nedeniyle ataerkil bir üstünlüğe sahip olduğu veya dinsel ayinlerin yönetim ve biçimlendirilmesi ya da günlük yaşamla ilgili bazı konularda karar verme yetkisine sahip olduğu düşünülebilir. Fakat Prof. Dr. Ian Hodder, bu tür imtiyazlara sahip olan kişilerin, Çatalhöyük toplumu üzerinde belirgin bir kontrol sağladıklarını düşünmenin doğru olmadığı kanaatinde.¹⁰

O halde Çatalhöyük'te farklı bir sosyal düzen vardı. Eşitlik esasına dayanan bu toplum yapısında bir devlet düzeni ve yönetici sınıf da bulunmuyordu. Fakat toplumu ilgilendiren önemli kararların alınmasında ve hukuki sorunların çözümünde, tamamını yaşlıların oluşturduğu bir İhtiyarlar Meclisi'nin söz sahibi olmuş olabileceği, bilim insanları tarafından öne sürülmektedir.¹¹

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, daha Neolitik Çağ'da insanlar arasında ortaya çıkan hukuki sorunların çözümünde, o yerleşim merkezinde oturan tecrübe sahibi yaşlı insanların, en azından arabuluculuk yaptıkları söylenebilir.

Fakat asıl hukuki düzenlemeler, kent hayatıyla birlikte başlayacaktır ki, bunun da ilk örneklerine Mezopotamya coğrafyasında tanık olunacaktır.

Mezopotamya'da Kentlerin Ortaya Çıkması ve Hukuki Düzenlemeler

Mezopotamya'ya kent kültürünü getirenler Sümerler'dir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, MÖ 3500'lere doğru Sümerler bu ülkeye göçmen olarak geldiler ve beraberlerinde de çömlekçi çarkı, silindir mühür ve yüksek mabet gibi birtakım yeni kültür unsurlarını getirdiler.¹² Bir süre sonra da mevcut köy kültürünü şehir kültürüne dönüştürdüler. Ancak onların sıfırdan yepyeni şehirler kurdukları düşünülmemelidir. Sümerler, kendilerinden önce Güney Mezopotamya topraklarında oturan ve gerçek kimlikleri bilinmediği için Batılı tarihçiler tarafından Önsümerler anlamına Presümerienler ya da Fırat nehri boylarında oturdukları için Protofıratlılar olarak adlandırılan otokton halkın yaşadığı köyleri birer kente dönüştürmüşlerdir.¹³ Ancak hemen belirtelim ki, çivi yazılı metinlerde geçen İdiglat (Dicle) ve Purattu (Fırat) nehirlerinin isimleri Sümerce olmadığı gibi, Sümerler'in kurdukları Eridu, Ur, Uruk, Larsa, İsin,

⁹ Ülkekel, 1999: 42.

¹⁰ Hodder, 1999: 24.

¹¹ Ülkekel, 1999: 43.

¹² Kinal, 1983a: 37; Memiş, 2020 b: 21.

¹³ Memiş, 2019a: 117.

Adab, Kullab, Lagaş, Nippur, Kiş gibi kent merkezlerinin isimleri de Sümerce değildir.¹⁴

Öyle sanıyoruz ki, bu isimler, Sümerler'den önce bu topraklarda yaşayan ve yukarıda isimleri zikredilen otokton halkın, bahsi geçen nehirlerle ve köylere verdiği isimlerdi. Sümerler bu köyleri birer kente dönüştürdükten sonra da yerli isimleri aynen korumuş olabilirler. Belki de onlar bu tutumlarıyla üzerlerine geldikleri yerli halkın güvenini kazanmayı amaçlamışlardı.

Sebebi her ne olursa olsun, dünya tarihinde şehirlerin ilk ortaya çıktığı coğrafya, Mezopotamya coğrafyasıdır. Bu kentlerin etrafı müşterek emekle inşa edilen surlarla çevrili idi. Kentin tam ortasında yüksekçe bir yerde ya da sonradan oluşturulan yapay bir tepe üzerinde bir mabet bulunuyordu. Bu mabet de yine o kentte oturanların müşterek emekleriyle inşa edilmişti. Kent surlarının dışında yer alan tarlalar da yine ortak emekle ekilip biçiliyordu. Toplanan ürünler ise mabede getiriliyordu. Mabet depolarında muhafaza edilen ürünler, rahip memurların kontrolünde idi. Bu rahip memurlar, mabede kimin ne getirdiğini ve ne kadar getirdiğini, kendi yöntemlerine göre kaydediyorlardı. Daha sonra bu ürünler, her ailenin ihtiyacı oranında paylaşılıyoryordu. İhtiyaç fazlası ürünlerle de kereste, taş ve maden gibi memlekette mevcut olmayan ihtiyaç maddeleri, takas yöntemiyle, komşu ülkelerden temin ediliyordu.¹⁵

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, Sümer kentlerinde “emekte ve nimette müştereklik” esasına dayanan yeni bir rejim doğmuştu. Bu idare tarzına göre, kentin bütün sakinleri, elde ettikleri her türlü ürünü mabede teslim etmek zorunda idiler. Mabette toplanan bu ürünler, şehrin koruyucu tanrısının hizmetkarları olan rahipler tarafından, vatandaşların ihtiyaçlarına göre paylaşılıyoryordu. Bundan dolayıdır ki, Batılı tarihçiler, Sümerler'in vücuda getirdiği bu ilkel sosyalizme “mabet sosyalizmi” ya da “teokratik sosyalizm” adını vermişlerdir.¹⁶ Demek oluyor ki Sümerler, bir bakıma sosyalizmin de mucidi idiler. Çünkü bu rejimde de gerçek sosyalizmde olduğu gibi, her şey devletin kontrolünde idi. Aradaki tek fark, Sümer sosyalizminin din temeline dayanması idi.¹⁷ Burada bir hususun altını çizmekte yarar görüyoruz: *Sümerler'de mabet sadece dinin değil, ekonominin de merkezi idi.*¹⁸

Ancak her yeniliğin birtakım problemleri de beraberinde getirdiği unutulmamalıdır. Gerçekten, sözünü ettiğimiz teokratik rejimin gereği olarak rahipler, mabede getirilen ürünlerin cinsini ve miktarını başlangıçta resimler halinde kaydediyorlardı. Bu kaydetme usulü, doğal olarak pek çok güçlükler yaratıyordu. İşte bu yüzden daha pratik bir kayıt şekli geliştirilmiş, resim ve şekillerin yerini çizgiler almış ve nihayet bu da MÖ 3200'lerde “çivi yazısı” şekline dönüşmüştü.¹⁹ Sümerler'in icat ettiği bu yazıya “çivi yazısı” adını verenler, Batılı bilim insanlarıdır. Çünkü onlar, hece esasına dayanan bu yazıdaki işaretleri çiviye benzetmişlerdir. Ancak söz konusu yazıyı icat eden Sümerler'in bu yazıya nasıl bir isim verdiklerini ne yazık ki bilmiyoruz.

¹⁴ Kramer, 2002: 61.

¹⁵ Kinal, 1983a: 37; Kramer, 2002: 15; Memiş, 2019a: 118.

¹⁶ Schmökel, 1956: 81.

¹⁷ Memiş, 2020b: 168.

¹⁸ Memiş, 2020b: 169.

¹⁹ Kinal, 1983a: 38; Memiş, 2016: 31.

Bildiğimiz tek şey, bu yazının dilinin Sümerce olması, Sümerce'nin de tıpkı Türkçe gibi Ural-Altay dil grubuna girmesidir.²⁰

Yazı, medeniyet tarihi açısından öylesine büyük bir buluştur ki, Sümerler haklı olarak, dünya medeniyet tarihinde son derece önemli bir yer işgal ederler.²¹

Sümerler yazıyı keşfettikten sonra hatıralarında yer alan her şeyi yazıya geçirdiler ve MÖ 3200'lerden itibaren yaşadıkları tüm hadiseleri de kayıt altına aldılar. Ancak şunu belirtmek lazımdır ki, Sümerler'in keşfettiği bu yazı, Mısır dışında kalan bütün Eski Yakın Doğu memleketlerinde yaşayan kavimler tarafından yaklaşık üç bin yıl boyunca (MÖ 3200-MÖ 100 yılları arasında) kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle, dil yapısı farklı olsa bile, Eski Yakın Doğu coğrafyasındaki pek çok kavim, Sümerler'in icat ettiği çivi yazısını, birtakım küçük değişiklikler yaparak kendi dillerini ifade etmek için kullanmışlardır.

Bu arada şu hususun altını çizmekte fayda vardır ki, Mezopotamya medeniyeti sadece Sümerler'e özgü bir medeniyet değildir. Sümerler'den önce bu topraklar üzerinde yaşayan ve Batılı tarihçilerin Presümerienler ya da Protofıratlılar gibi isimler verdikleri otokton halkın yanı sıra, MÖ 3. Binyıl başlarından itibaren Sümer kentlerine sızmaya başlayan Akkadlar ve Amurrular ile özellikle MÖ 2. Binyıl tarihini şekillendiren Kaslar, Elamlar, Asurlular ve Aramiler gibi kavimlerin bu medeniyete büyük katkıları olmuştur. Bu cümleden olmak üzere, Mezopotamya tarihinde MÖ 2850-2350 yılları arasına tarihlenen ve "*Er Sülaleler Devri*" olarak adlandırılan 500 yıllık dönem, Sümerler'le Samiler'in ortaklığına dayanan bir devir olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

Er Sülaleler Devri aynı zamanda kent kültürünün tüm Mezopotamya'ya yayıldığı bir zaman dilimidir. Bu 500 yıllık süreçte Sümer kentleri bir araya gelerek güçlü bir merkezi devlet kurmak yerine, birbirleriyle kıyasıya bir egemenlik mücadelesine girişmişlerdir.

Yeri gelmişken, bu dönemin siyaset ve din anlayışı hakkında da bir şeyler söylemek icap eder. Sümerler'in ilk kentleri kurdukları dönemde, bu kent devletlerinin "*mabet sosyalizmi*" adı verilen bir rejimle idare edildiklerine yukarıda temas etmiştik. Bu yönetim sisteminde başrolü oynayan sınıf, din adamlarının teşkil ettiği rahipler sınıfıdır. Burada sorgulanması gereken asıl mesele şudur: Bu rejimde neden din adamlarına önemli görev ve yetkiler verilmiştir? Bu soruya cevap vermek oldukça basittir. Günümüzde olduğu gibi, geçmiş dönemlerde de İnsanoğlunun en zayıf noktalarından biri, dini hassasiyetleridir. Dolayısıyla Sümer toplumu da din adamları sınıfını gözünde çok büyütmüş ve rahiplerin emir ve tavsiyelerini, tanrıların isteği olarak algılamıştır. Bu yüzdendir ki, rahiplerin, onları organize edip çalıştırmaları, hiç de zor olmamıştır.²³

²⁰ Hommel, 1885: 252; Kramer, 2002: 35; Kınal, 1983: 181.

²¹ Memiş, 2018: 27.

²² Kınal, 1983a: 49-73; Memiş, 2020b: 31-52; Nissen, 2004: 147-190; Mieroop, 2004: 62-84; Köroğlu, 2006: 59-73; Gökçek, 2020: 20-28.

²³ Memiş, 2019a: 123.

Sümerler, göçmen olarak geldikleri Mezopotamya'da yaklaşık bir düzine şehir kurmuşlardır. Bu şehirlerin her biri bağımsız birer devletti ve bu devletler arasında, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, siyasi bir birlik yoktu. Hellen “polis”lerini andıran bu şehir devletleri, “En” ya da “Ensi” denilen rahip-kralar tarafından idare ediliyorlardı. Aslına bakılacak olursa, bu yöneticilere “kral” demek çok uygun düşmez. Çünkü Sümerler gerçek anlamdaki kralları “LUGAL” unvanı ile anacaklardır. Fakat herhalde “En” ya da “Ensi”nin en doğru karşılığı, “Kent Beyi” olmalıdır. Bu beyler, din ve devlet işlerini bir arada yürüttükleri için, Batılı tarihçiler onları “rahip-kral” olarak değerlendirmişlerdir.²⁴

Sümerler’in inanışına göre, krallık kurumu, tanrıların yeryüzündeki mülklerinin adilane bir şekilde idare edilmesi ve insan topluluklarının nizamı için tanrılar tarafından kurulmuştu. Prof. Dr. Füzuzan Kınal’a göre, bu ana fikir, daha Er Sülaleler Devri’nde (MÖ 2850-2350) din esasına dayalı bir yönetim biçiminin ortaya çıkmasına yol açmıştı.²⁵

“Welt Blundel 444” denilen Sümer Kral Listesi’ne göre, krallığın indiği ilk Sümer şehri, Eridu idi. Eridu şehrinin diğer adı Abu Şahreyn olup, “şehirlerin babası” anlamına gelmektedir ve bu şehir gerçekten Sümerler’in kurduğu ilk şehirdir. Yukarıda bahsi geçen Sümer Kral Listesi’nde: “Krallık Gök’ten ilk kez Eridu’ya indirildi.” denilmektedir ki, bu ifadeden, krallık kurumunun tanrısal bir kurum olduğu neticesine varılmaktadır.

Er Sülaleler Devri, kendi içerisinde Er Sülaleler I Devri, Er Sülaleler II Devri ve Er Sülaleler III Devri olmak üzere, üç alt bölüme ayrılır.

Er Sülaleler I Devri’nde (MÖ 2850-2650), şehir devletlerinin başında bulunan ensiler, yukarıda da ifade edildiği üzere, rahipliği ve krallığı şahıslarında birleştirmiş kişilerdi. Daha sonra şehirler büyüdükçe ensilerin işleri de çoğalmıştı. İşte bu yüzden, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiği kanaatine varıldı. Nitekim ilk defa olarak Er Sülaleler II Devri’nde (MÖ 2650-2550), saray ve mabet birbirinden ayrıldı. Bunun sonucunda kral sadece devlet yönetiminden sorumlu olurken, din işleri rahipler sınıfına bırakıldı. Başka bir ifadeyle, ilk laik devlet sistemi, Er Sülaleler II Devri’nde Mezopotamya topraklarında ortaya çıktı.²⁶

Er Sülaleler II Devri’nden itibaren Sümer şehirlerini idare eden krallar, “LUGAL” unvanı ile anılmaya başladılar. “Büyük Adam” anlamına gelen Lugal’lar, hemşehrileri tarafından değil, tanrılar tarafından seçildiklerine inanırlar ve bu inançlarını kitabelerinde ya da yıllıklarında sık sık dile getirirlerdi.²⁷ Anlaşıldığı kadarıyla krallar, her ne kadar din işlerini rahipler sınıfına devretseler de tanrılarla olan dinsel bağlarını hiçbir zaman kesmemiş görünüyorlar. Ayrıca onlar bir süre sonra “adil çoban” görevini de üstlenmişlerdir. Bu bağlamda kralların yargı işlerine de el attıkları ve adaleti sağlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.²⁸

²⁴ Memiş, 2019a: 123.

²⁵ Kınal, 1983a: 119.

²⁶ Memiş, 2020b: 170.

²⁷ Kınal, 1983a: 120.

²⁸ Bordreuil - Briquel, vd., 2014: 174.

Er Sülaleler III Devri'nde (MÖ 2550-2350) ise, Sümerler'in bir başka hedefe daha kilitlendikleri ortaya çıkmaktadır. Bu hedef, Baş Tanrı Enlil'in kült merkezi Nippur'a hâkim olmaktır. Çünkü bu devirde bütün Sümer kentlerine hakimiyetini tanıtan bir kralın gerçek anlamda "*Lugal Kalama*" yani "*Büyük Kral*" olabilmesi için, Nippur kentindeki başrahibin elinden krallık asasını alması ve krallık tacını giymesi gerekiyordu. Ortaçağ Avrupa'sında kralların Papa'nın elinden taç giymesi ile Sümer krallarının Nippur kentinde oturan başrahibin elinden taç giymeleri arasındaki büyük benzerlik, krallık kurumunun çağlar boyunca tanrısal temeller üzerine dayandırıldığının bir göstergesi olsa gerektir.²⁹

Sümerleri yenerek, dünya tarihinin ilk sömürgeci imparatorluğunu kuran Sami kökenli Akkadlar (MÖ 2350-2150) zamanında da krallar, tanrılar tarafından görevlendirildikleri iddiasını devam ettirmişlerdir.

Sümerler'in ilk şehir devletlerini kurdukları andan itibaren, hukuki sorunların da yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu sorunların temelinde ise, özel mülkiyetle ilgili meselelerin yattığı sanılmaktadır. Halbuki "*Teokratik Sosyalizm*" denilen rejimin uygulandığı ilk zamanlarda her şeyin sahibi devlet olduğu için, fertler arasında bu türden sorunlar pek yaşanmıyordu. Fakat anlaşılan odur ki, bir süre sonra devlete ait toprakların bir kısmı, başta kraliyet ailesinin fertleri ve tapınaklar olmak üzere paylaştırılmaya başlanmış, böylece özel mülkiyetin yolu açılmıştı. İlerleyen zaman dilimi içerisinde hür vatandaşlar da bağ, bahçe, ev ve hayvan sahibi olmaya başlamışlardı. İşte toplumu oluşturan fertler arasında yaşanan ilk hukuki sorunların temelinde, mal mülk sahibi olma meselesi yatmaktadır. Nitekim tarihteki ilk yasaları çıkaran Lagaş kralı Urukagina'ya ait metinlerde, yoksulların ve alt tabakadan olan insanların bile ev, bahçe ve balık havuzu sahibi olabildiklerine vurgu yapılmaktadır.³⁰

Demek oluyor ki, pek çok bilim insanının zannettiği gibi, Sümerler'de her şey sürekli olarak devletin kontrolünde kalmamıştı. Zaman içinde bu anlayış gevşetilmiş ve toplumu oluşturan fertlerin de mal mülk sahibi olmalarına izin verilmişti. Ancak her şeye rağmen, toprakların çoğunun sahibi yine devlet ve "devlet içinde devlet" gibi konumlanmış olan tapınaklardı.

Mezopotamya'da Sümerler'le birlikte başlayan kent kültürü ve yönetim siyaseti hakkında aktarmış olduğumuz bu bilgilerden sonra, hukukun kent kültürü içerisinde nasıl şekillendiği meselesinin ayrıntılarına geçebiliriz.

Daha önce de ifade edildiği üzere hukuk, toplum düzenini sağlamak için çıkarılmış ve devlet gücü ile güçlendirilmiş kurallar bütünüdür. Buradan hareketle, hak ve hukuk fikrinin, ilk kez, devlet haline gelmiş toplumlarla birlikte ortaya çıktığı iddia edilmektedir.³¹ Bugünkü bilgilerimize göre, ilk kent devletleri de Mezopotamya coğrafyasında Sümerler tarafından vücuda getirildiğine göre, "*hak*", "*hukuk*" ve "*adalet*" kavramlarının da ilk kez bu coğrafyada ortaya çıktığını kabul etmek gerekir.

²⁹ Memiş, 2019a: 125.

³⁰ Kramer, 2002: 107.

³¹ Kılıç, 2014: 17.

Yazının keşfinden önce insanların hukuki sorunlarını nasıl çözdüklerini bilmiyoruz. Fakat öyle sanıyoruz ki, tarih öncesi toplumları, hukuki sorunlarını, henüz yazıya geçirilmemiş olan gelenek hukuku çerçevesinde çözmüş olmalıydılar.

MÖ 3500'lerde Mezopotamya'ya göçmen olarak gelen ve bu verimli topraklar üzerinde birtakım şehir devletleri kuran Sümerler de başlangıçta vatandaşlar arasında zuhur eden anlaşmazlıkları, gelenek hukukuna göre çözmüş olsalar gerektir. Bununla beraber, gelenek hukukundan yazılı hukuka ilk kez ne zaman ve hangi kent devletinde geçildiği bilinmemektedir.³² Fakat en eski Sümer yasalarının ya da hukuki içerikli metinlerin MÖ 24. yüzyılda yaşadığı sanılan Lagaşlı Urukagina tarafından meydana getirilmiş olduğu dikkate alınacak olursa, yazının keşfinden yaklaşık 8 asır sonra yasaların yazılı hale getirildiği sonucuna ulaşılabilir.³³

Bütün Eski Doğu kavimleri gibi, Sümerler de Güneş Tanrısı'nı (DİNGİR UTU), adaletin koruyucusu olarak kabul ediyorlardı. Çünkü onlar, karanlıkları aydınlatan güneşin, faili meçhul gizli işleri de aynı şekilde aydınlatıp açığa çıkaracağına inanıyorlardı. Adaletin yeryüzündeki temsilcileri hakimlerdi. En büyük hâkim kraldı. Fakat onun mahkemelerde bulunmadığı zamanlarda, kralın vekilleri olarak Sukkailer davalara bakarlardı. Mahkemeler belirli bir binada değil, mabedin veya şehrin kapısında yapılırdı.³⁴ Mahkemelerin neden kapalı bir mekânda değil de mabedin veya şehrin kapısı gibi açık bir alanda yapıldığının gerekçesini bilemiyoruz. Belki de hakimler ne kadar şeffaf ve hakkaniyetli davrandıklarını göstermek için mahkemeleri açık alanlarda yapıyorlardı. Öyle zannediyoruz ki, verilen cezaları gören halk, mahkeme kararlarından, kendileri için bir ibret dersi de çıkarmış olabilirler.³⁵

Mezopotamya'da kanunlar Sümerler'in egemen olduğu dönemlerde Sümerce, Amurru Göçleri'nden sonra ise Akkadça olarak kaleme alınmışlardır.

Sümerce olarak yazılmış olan kanunlar, kronolojik olarak şöyle sıralanmaktadır: a) Urukagina Kanunları, b) Ur-Nammu Kanunları, c) Ana-İttuşu Kanunları, d) Lipit-İştâr Kanunları.

Akkadça olarak yazılmış olan kanunlar ise; a) Eşnunna Kanunları, b) Hammurabi Kanunları, c) Orta Asur Kanunları, d) Yeni Babil Kanunları şeklinde sıralanmaktadır.

Gerek Sümer gerekse Akkad dilinde yazılmış olan kanunların belirli bir düzene ya da şablona göre oluşturuldukları görülmektedir. Her kanun; prolog (önsöz), maddeler ve epilog (son söz/sonuç) olmak üzere, üç bölümden oluşmakta idi. Her maddede mutlaka “şum-ma” yani “Eğer” kelimesi ile başlayan bir suç tasavvur edilir, sonra bu suçun hangi ceza ile cezalandırılacağı belirtilirdi. Sümer kanunlarında cezalar daha ziyade maddi olduğu halde, Sami kavimlerin kanunlarında “*talion*” denilen “*kısasa kısas*”

³² Kinal, 1983a: 133.

³³ Memiş, 2020b: 174.

³⁴ Kinal, 1983a: 133.

³⁵ Memiş, 2020b: 174.

prensibi hakimdi. Hammurabi Kanunları'nda bu prensibe büyük ölçüde bağlı kalındığı görülmektedir.³⁶

Sümerler'le başlayan bu standart kanun yazım formülü, daha sonraları Anadolu'da Hititler tarafından da kullanılmıştır. Hatta İbrani yasalarında da aynı formülün uygulandığı görülmektedir.

Bu ön bilgileri aktardıktan sonra, şimdi de Mezopotamya yasalarının içerikleri ve bu içeriklerden yola çıkarak, o dönem kanun koyucularının adalet anlayışları hakkında kısaca bilgi vermeye çalışalım.

Daha önce de ifade edildiği üzere, Sümerce olarak yazılmış olan kanunların en eskisi, Urukagina Kanunları'dır.³⁷ Er Sülaleler III Devri'nin sonlarına doğru, Lagaş kentinde hüküm süren radikal dinci Ur-Nanşe Sülalesi'ni devirerek iktidarı ele geçiren Urukagina (MÖ 2375'ler), bozulan toplum düzenini yeniden tesis etmek amacıyla birtakım yasalar çıkarmıştı. Bazı bilim insanları, bunların bir yasa metni olmayıp, bir reform paketi olduğu görüşündedirler.³⁸ Adı her ne olursa olsun, Urukagina'nın yazdırmış olduğu bu hukuki metinler, gelenek hukukunun artık yazılı hale getirildiğinin bir kanıtı olarak kabul edilmelidir.

Kil tabletler üzerine yazılmış olan bu kanunların prolog kısmında Urukagina, kendisinden önceki yönetim zamanında halkın ağır vergiler yüzünden perişan edildiğini, hırsızlık ve cinayet hadiselerinin yaygınlaştığını, devletin can ve mal güvenliğini sağlayamadığını dile getirmekte, ardından da halkın sosyal ve ekonomik durumunu düzeltmek için almış olduğu önlemleri anlatmaktadır. Buna göre Urukagina, halkın sırtına yüklenen birçok vergiyi tamamen kaldırmış, bir kısmında da önemli indirimlerde bulunmuştu.

Urukagina, kanunlarının epilog kısmında ise:” *Urukagina, Lagaşlıları hırsızlık, katil ve kuraklıktan kurtardı, hürriyeti yerleştirdi. Bundan böyle kimse dul ve yetimlere haksızlık yapamaz*” demektedir.³⁹

Urukagina Kanunları'nda mülkiyet, miras ve aile hukuku ile ilgili maddeler önemli ölçüde korunabilmiştir. Burada en çok dikkati çeken hüküm, boşanma davalarında erkeğin ödemek zorunda olduğu ağır nafakanın kaldırılmış olmasıdır. Zira bu reformdan önce karısından boşanmak isteyen birçok erkek, bu ağır nafakayı vermemek için eski karısının başka bir erkekle evlenmesine mâni olmuyor ve böylece “çok kocalı” bir durum meydana gelmiş oluyordu. Söz konusu kanunların 6. maddesinde:” *Evvelce kadınlar ceza görmeden iki erkek tarafından sahip olunuyorlardı. Şimdi böyle kadınlar suya atılırlar*” denilmektedir. Böylece Sümer toplumunda “ordalie” (suya atılma) cezasının mevcudiyetine tanık olunmaktadır.⁴⁰

Sümer Kanunları'nın ikincisi, III. Ur Sülalesi'nin kurucusu Ur-Nammu'nun (MÖ 21. yüzyıl) çıkarmış olduğu kanunlardır.⁴¹ Ur-Nammu

³⁶ Kinal, 1983a: 143; Dinçol, 2003: 4; Memiş, 2020b: 175.

³⁷ Tosun - Yalvaç, 1975: 19-29; Kinal, 1983a: 134-136; Kramer, 2002: 115-116; Memiş, 2020b: 175-176.

³⁸ Tosun - Yalvaç, 1975: 19-29; Dinçol, 2003: 5.

³⁹ Tosun - Yalvaç, 1975: 28.

⁴⁰ Kinal, 1983a: 136.

⁴¹ Tosun - Yalvaç, 1975: 30-43.

Kanunları'nın yazılı olduğu tabletler, 1956 yılında S. N. Kramer tarafından İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki çivi yazılı tabletler koleksiyonu arasında bulunmuş ve yayımlanmıştır.⁴² Ancak bu tabletler iyi korunamadıkları için, kanun maddelerinin yazılı olduğu kısımların önemli bir bölümü okunamamaktadır. Buna rağmen Kramer, metnin içeriğini şöyle özetlemektedir:

Dünya yaratıldıktan, Sümer ülkesinin ve Ur kentinin yazgısı belirlendikten sonra, Sümer panteonunun önde gelen iki tanrısı An (Anu) ve Enlil, Ay Tanrısı Nanna'yı Ur kralı olarak atadılar. Sonra bir gün tanrı, Ur-Nammu'yu, Sümer ve Ur'da hükümdarlık yapmak üzere yeryüzündeki temsilcisi olarak seçti. Yeni kralın ilk eylemleri, Ur ve Sümer'in siyasal ve askeri güvenliği ile ilgiliydi. Özellikle, Ur'un zararına olarak genişleyen kent devleti Lagaş'la savaşmayı gerekli gördü. Lagaş hükümdarı Namhani'yi yenerek, öldürttü ve sonra da "*kentin kralı Nanna'nın gücüyle*" Ur'u tekrar eski sınırlarına kavuşturdu.

Artık sıra iç işlere dönüp toplumsal ve ahlaksal reformlar yapmaya gelmişti. Dolandırıcıları ve rüşvetçileri ya da yasa metninde kullanılan ifadeyle, yurttaşların öküzlerini, koyunlarını ve eşeklerini "*ellerinden alanları*" görevden uzaklaştırdı. Ondan sonra doğru ve değiştirilmez ağırlıklar ve ölçüler getirerek bunların düzenlemesini yaptı. "*Yetimlerin, zengin ve güçlülerin kurbanı olmaması*"⁴³ ve "*bir şekellik bir adamın bir minalik (altmış şekel) bir adamın kurbanı olmaması*" için gerekli önlemleri aldı.⁴⁴

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, III. Ur Sülalesi'nin ilk yıllarında toplum düzeni hayli bozuktur. Dolandırıcılar, rüşvetçiler ve sahtekârlar halkı sömürüyorlardı. Zenginler, fakirleri rahatlıkla istismar edebiliyorlardı. İşte kurucu kral Ur-Nammu, çıkarmış olduğu yasalarla bütün bu olumsuzluklara bir son vermiştir.

Ur-Nammu'dan sonra iktidara gelen haleflerinin yasa çıkarıp çıkarmadıklarını bilmiyoruz. Fakat Ur-Nammu'nun oğlu Şulgi'nin⁴⁵ hükümdarlığının 32. yılından başlayıp, son hükümdar İbi-Sin'in⁴⁶ 3. iktidar yılına kadar uzanan dönemden kalma 300'ü aşkın mahkeme kaydından oluşan bir tablet grubu ele geçirilmiştir.⁴⁷

Bu metinler, evlilik, boşanma, nafaka, armağan, satış, miras, teknelerin kiralınması, teminatlar, yargı öncesi soruşturmalar, celpler, hırsızlık, mala zarar verme ve görevi kötüye kullanma gibi konuları içermektedir.

III. Ur Sülalesi zamanında (MÖ 2060-1960), teorik olarak hukuk ve adaletten sorumlu olan kişi, bütün Sümer'in de kralı olan en tepedeki kişiydi. Fakat uygulamada hukuk işlerinin yürütülmesi, çeşitli kent devletlerinin yerel yöneticileri olan ensi'lerin elindeydi. Erken dönem mahkeme tutanaklarında bir tür resmi imza olarak yalnızca ensi'lerin ismi bulunmaktadır; daha sonraları ensi'lerin ismi, dava hakkında karar veren yargıçlarla birlikte yer

⁴² Kramer, 1959: 51-55.

⁴³ Pekşen, 2020: 59.

⁴⁴ Kramer, 2002: 117-118.

⁴⁵ Pekşen, 2020: 60-62; Memiş, 2020b: 92-93.

⁴⁶ Pekşen, 2020: 65-67; Memiş, 2020b: 94-97.

⁴⁷ Kramer, 2002: 119.

almaktadır. III. Ur Sülalesi'nin daha geç dönemlerinde ise, yargıçların isimleri, ensi'lerin isimleri olmadan görülmektedir.

Kramer'e göre, hukuk işlemlerinin yürütülmesinde tapınak, yemin işlemlerinin yapıldığı yer olma dışında, hemen hiçbir rol oynamamıştır. Mevcut belgelerden anlaşıldığına göre, mahkemeler genellikle üç ya da dört yargıçtan oluşuyordu ama bazı durumlarda iki ya da bir yargıç olabiliyordu. Meslekten yargıçlar yoktu; belgelerde yargıç olarak isimleri zikredilen 36 kişinin çoğunluğunu önemli tapınak yöneticileri, deniz tüccarları, ulaklar, yazıcılar, kolluk görevlileri, denetmenler, kahinler, mülki amirler, arşiv görevlileri, kent yaşlıları ve hatta ensi'ler oluşturuyordu. Bununla birlikte, "kraliyet yargıç" olarak adlandırılan birçok kişi de bulunuyordu. Yargıçların atanması, görev süreleri ya da herhangi bir ödenek alıyorlarsa, ödenek miktarlarını düzenleyen yöntemler ya da ölçütler hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.⁴⁸

Sümerce olarak yazılmış olan kanunların üçüncüsü Ana-İttuşu Kanunları'dır.⁴⁹ Ninive'de Asurbanipal Kitaplığı'nda 11 tablet halinde bulunan ve Asurlu katiplere Sümerce öğretmek için Sümerce ve Akkadça olmak üzere iki dilde yazılmış olan ve çeşitli kanunları ihtiva eden bir seri tablete, ilk kelimelerinden dolayı Ana-İttuşu (vadesi gelinceye kadar) serisi adı verilmiştir.⁵⁰ Bu kanunların kim tarafından, hangi şehirde ve ne zaman çıkarıldığı bilinmemektedir. Fakat bazı maddelerinin Ur-Nammu Kanunları ile benzerlik göstermesi, Ana-İttuşu Kanunları'nın da III. Ur Sülalesi zamanında (MÖ 2060-1960) çıkarılmış olabileceği kanaatini uyandırmaktadır.⁵¹

Mezopotamya tarihinde III. Ur Sülalesi'nin yıkılmasından sonra gelen ve yaklaşık iki asır süren zaman dilimine İsin-Larsa Devri (MÖ 1960-1750) denilmektedir. Bu devir, Sami Amurrular'ın Mezopotamya'nın neredeyse bütün kentlerinde yönetimi ellerine geçirdikleri ve Sümer kültürünün izlerini tamamen silmeye çalıştıkları bir dönemdir. Ancak Amurrulu sülaleler iş başında olsalar da etnik olarak Sümerler'in varlığı hala devam ediyordu ve hatta bazı kentlerde Sümerler'in nüfusu daha fazla idi. Bu kentlerden biri de İsin'di.

İsin şehrinin 5. kralı Lipit-İştur, MÖ 1900'lerde İsin'de bazı reformlar yapılması gerektiği kanaatine varmış ve yeni kanunlar çıkarmıştı.⁵² Yedi tablet üzerine yazdırılan bu kanunlar, Lipit-İştur Amurru kökenli olmasına rağmen, Akkadça olarak değil, fakat Sümerce olarak yazdırılmıştı. Çünkü son Sümer devleti olan III. Ur Sülalesi henüz çökmüş olduğu için, halkın büyük çoğunluğu hala Sümerli idi. Lipit-İştur da bu durumu dikkate alarak, yasalarını Sümer dilinde yazdırmıştı.⁵³

Bu yasaların ne kadarının Sümer ne kadarının Sami gelenekleri yansıttığı tam olarak belirlenemese de her ikisinin karışımı olabilme ihtimali hayli yüksektir.⁵⁴ Düzenlenmesi ve maddelerin konuları açısından

⁴⁸ Kramer, 2002: 120-121.

⁴⁹ Tosun - Yalvaç, 1975: 44-46.

⁵⁰ Dinçol, 2003: 6.

⁵¹ Kinal, 1983a: 137; Memiş, 2020b: 178.

⁵² Memiş, 2020b: 179.

⁵³ Dinçol, 2003: 7.

⁵⁴ Dinçol, 2003: 7.

incelendiğinde bu yasaların, Hammurabi yasalarının bir öncüsü olduğu kanaatine varılabilir. Kendisini “Sümer’in ve Akkad’ın Kralı” olarak tanıtan Lipit-İştar, daha önceki kanun koyucular gibi, adaleti sağlama yetkisini tanrılardan aldığını söylemekte, ayrıca köleleştirilmiş olan Nippur’un, Ur’un, İsin’in, Sümer ve Akkad’ın evlatlarının özgürlüklerini ve eşitliklerini onlara yeniden bahsettiğini vurgulamaktadır.

Lipit-İştar Kanunları, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Sümerce olarak kaleme alınan kanunların sonuncusudur. Bundan sonraki süreçte kanunlar, yönetenlerin dilinde, yani Akkadça olarak yazılacaktır.

Akkad dilinde yazılmış olan kanunların ilki, Eşnunna Kanunları’dır.⁵⁵ Bu kanunların, MÖ 18. yüzyıl başlarında kral Daduşa zamanında yazdırıldığı tahmin edilmektedir.⁵⁶ Prof. Dr. Belkıs Dinçol’a göre, söz konusu kanunlar, Eşnunna şehrinin yerli yasaları olmalıdır. Bu yasaların 60 paragraflık bir kısmı ele geçmiş olup, prolog ve epilog kısımları bulunamamıştır. Eşnunna yasaları; fiyat ve kira bedelleri ayarlaması, hırsızlık, alışveriş, borç verme, haksız yere haczetme, yaralama, köle hukuku, hayvan zararları, boşanma gibi konuları içermektedir.⁵⁷

Eşnunna Kanunları’ndaki cezalar, Sümer kanunları gibi nakdi cezalardır. Demek oluyor ki, Eşnunna Kanunları yazılırken de büyük ölçüde Sümer kanunları esas alınmış ve cezalar konusunda da Sümer kanunlarından esinlenilmiştir.

Buraya kadar ele aldığımız kanunlarda, Mezopotamya kentlerinde oturan halkın, hürler, Muşkenular ve köleler olmak üzere, birtakım sınıflara ayrıldığı görülmektedir. Sınıf farklarının bulunduğu bu tür toplumlarda insanların huzur ve sükün içinde yaşayabilmeleri, ancak her sınıf halkın can ve mal güvenliğinin sağlanmasıyla mümkün olabiliyordu. Zira modern hukukta olduğu gibi, çivi yazı hukukunda da kanun, mağduru koruyordu. Hukuk ilminin bu yüksek ve insani ilkesi, bütün Mezopotamya yasalarının omurgasını oluşturmuştur. Bu adalet ilkesi, Hammurabi Kanunları’nın da esasını oluşturmaktadır.⁵⁸

Akkadça olarak yazılmış olan kanunların ikincisi ve herhalde en mükemmeli, Hammurabi Kanunları’dır.⁵⁹ Eski Babil Devleti’nin 6. kralı olan Hammurabi, Sümer ve Akkad ülkelerini birleştirip güçlü bir merkezi devlet kurduktan sonra, adalet işlerine de el atmıştır. Ülkesinde geçerli örf ve âdet hukukunu, hakimlerin verdikleri kararları içeren metinleri, emrinde çalışan üst düzey hukukçular marifetiyle bir araya getirtmiş ve bunlar üzerinde birtakım düzenlemeler de yaparak, toplam 282 maddeden oluşan ünlü kanunlarını meydana getirmiştir. Bu kanunlar, diyorit taşından bir stel üzerine yazdırılarak, Babil şehrinde Esagila tapınağında bulunan Hammurabi heykelinin önüne halkın görebileceği bir yere yerleştirilmiştir.⁶⁰

⁵⁵ Tosun - Yalvaç, 1975: 72-85; Kılıç, 2014: 38.

⁵⁶ Dinçol, 2003: 7.

⁵⁷ Dinçol, 2003: 7.

⁵⁸ Kınal, 1983a: 139.

⁵⁹ Tosun - Yalvaç, 1975: 86-217; Memiş, 2020b: 181-184.

⁶⁰ Dinçol, 2003: 8; Oates, 2004: 78.

Hammurabi Kanunları'nın prolog ve epilog kısımları günümüze tam olarak ulaşmıştır.

Hammurabi, kanunlarının prolog kısmında, kendisinin Tanrı Anu ve Tanrı Enlil tarafından insanları mutluluğa kavuşturmak için seçildiğini ifade etmektedir.⁶¹

Uzmanlara göre, Hammurabi Kanunları'nın prolog ve epilog bölümleri, Eski Babil edebiyatının en mükemmel nesir örneklerinden birini teşkil eder. Hatta bazılarına göre, “*eserin edebi kıymeti yanında hukuki değeri gölgede kalmaktadır*”.⁶² Bununla birlikte Hammurabi, eskiden mevcut olan kanunları sistemleştirirken, fert ve kitle hukukunu birbirinden ayırmak suretiyle yeni bir ıslahat gerçekleştirmiştir. Bu itibarla Hammurabi, sadece bir kanun koyucu değil, aynı zamanda büyük bir reformcudur.⁶³

Diğer taraftan Hammurabi, kanunlarında ilk defa olarak borçlar hukukunu ele almak suretiyle, halkı burjuvaziye karşı korumuştur. Kanunlarında mimarın, hekimlerin ve işçilerin ücretlerini tespit etmesinin altında, yine halkın korunması fikri yatar. Borçlular, alacaklılara karşı himaye edilir. Borcunu veremeyen köylünün malını ve hürriyetini müsadere etme hakkı, zengin tüccarın elinden alınır. Köylüye “*faizsiz olarak*” borcunu gelecek yılda ödeme hakkı tanınır. Bununla beraber, Hammurabi Kanunları, Sümer kanunları ile karşılaştırıldığında, bazı maddelerin eski Sümer kanunlarından alındığı veya hiç olmazsa eski Sümer kanunlarının göz önünde tutulduğu görülür.⁶⁴

Ancak Hammurabi Kanunları'nda cezaların çok ağır olduğu derhal göze çarpacaktır. Bu durumu şu şekilde izah etmek mümkündür: Bilindiği üzere Hammurabi, Amurru soyundan gelen bir kraldır. Hatta onun ismi, “*Amurrular'ın atası*” veya “*Amurrular'ın efendisi*” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁵ Aslına bakılacak olursa, Amurrular göçebe bir kavimdir ve onların şehir hayatına uyum sağlamaları pek kolay olmamıştır.

Amurru (Martu) bedevilerini eski alışkanlıklarından vazgeçirmek ve şehir hayatına çabucak uyum sağlamalarını temin etmek amacıyla, Hammurabi Kanunları'nda cezalar son derece ağır ve şiddetlidir. Örneğin “*mabetten bir şey çalmanın*” (madde 6), “*çocuk çalmanın*” (madde 14), “*yalancı şahitlik yapmanın*” (madde 3), “*iftira etmenin*” (madde 1) cezası ölümdür.⁶⁶ Bunların yanında, Hammurabi Kanunları'nda “*suçlunun bileğini kesmek*” (madde 253), “*hayvanla sürüklemek*” (madde 256), “*suya atmak*” (madde 143) gibi çoğu ölümlü sonuçlanan ağır cezalar da vardır. Bütün Sami kavimlerde görülen “*talion*” yani “*kısasa kısas*” prensibi, Hammurabi Kanunları'nın da özünü teşkil eder. Bu cümleden olmak üzere, madde 200'de: “*Eğer bir adam, kendi sınıfından bir adamın dişini kırarsa, onun da dişini kıracaklardır*” hükmü yer almaktadır. Madde 196'da ise: “*Eğer bir adam, hür bir adamın gözünü kör ederse, onun da*

⁶¹ Memiş, 2020b: 182.

⁶² Kinal, 1983a: 140.

⁶³ Memiş, 2020b: 182.

⁶⁴ Kinal, 1983a: 141.

⁶⁵ Memiş - Bülbül, 2019: 46; Memiş - Bülbül, 2012: 63.

⁶⁶ Tosun - Yalvaç, 1975: 185-186.

gözü çıkarılır" denilmektedir. Madde 218'de ise şöyle deniliyordu: "*Başarısız bir hekim hastasının gözünü kör ederse, hekimin elleri kesilecektir*".⁶⁷

Hammurabi Kanunları'nda en göze batan şey, fertlerin kanun karşısında eşit olmamalarıdır. Bu da toplumdaki insanların birtakım sosyal sınıflara ayrılmasının doğal bir sonucu olarak kabul edilmelidir.⁶⁸

Hammurabi, kanunlarının epilog (son söz/sonuç) kısmında, halkına şöyle seslenmektedir: "*Hakkı yenilmiş ve şikâyeti olan bir adam, adaletin kralı olan benim heykelimin önüne gelsin. Yazılı stelimi okusun; kıymetli sözlerime kulak versin. Stelim, ona davasını açıklasın (aydınlatsın); davasını anlatsın, kalbi ferahlasın*".⁶⁹

Kral, metnin devamında kendisinden sonra tahta geçecek olanların, stel üzerine yazdığı adalet sözlerini dikkate almalarını, koyduğu yasaları ve karara bağladığı hükümleri değiştirmemelerini istemektedir.⁷⁰

Hammurabi Kanunları'ndan sonra Mezopotamya'nın en önemli hukuk belgesi, Orta Asur Yasaları'dır. Bu yasalar, yaklaşık olarak MÖ 2. Binyılın üçüncü çeyreğine (MÖ 1500-1250 arasına) tarihlenirler. Asur kazılarında 14 tablet halinde ele geçen bu yasa koleksiyonunun en iyi korunmuş olanı (A Tableti), 59 maddeden ibaret olup, kadınların hak ve görevleri ile ilgili konuları içerir. Diğerleri ise A Tableti kadar sağlam olmayıp, toprak mülkiyeti, gayrimenkul hukuku, köleler ve borçlar gibi muhtelif konuları ele alan yasa maddelerini yansıtır. Tabletlerin tümünün aynı yer ve zamana ait olmadıkları anlaşılmaktadır. Dikkati çeken husus, maddelerin çoğunun aynı konuya bağlı olarak geliştirilen varsayımlarla zenginleştirilmiş olmaları, başka bir deyişle, bir konuda akla gelebilecek her ihtimali aynı madde içinde ele alarak, bir tür genelleme yapmaya çalışmalarıdır. Bu yasalar hazırlanırken, Hammurabi yasalarının yanı sıra Hammurabi öncesindeki Mezopotamya yasalarından da yararlandığı izlenimi uyanmaktadır. Orta Asur Kanunları, Asur'un bünyesine uygun sert yaptırımlar içermektedir.⁷¹

Mezopotamya yasalarının sonuncusu, Yeni Babil (MÖ 625-539) yasalarıdır. Bu devre ait kırık bir tablette, okunabilen 10 paragraf göze çarpmaktadır ki, bunlar evlilik ve verasetle ilgilidirler. Bu yasalarda en çok dikkati çeken husus, yasa maddelerinin diğer yasalardaki gibi "*Eğer*" kelimesi ile değil, "*Bir erkek/ Bir kadın ki*" ifadesi ile başlamasıdır.⁷²

Ele aldığımız bütün bu Mezopotamya yasaları dışında, kralların tahta geçtikleri zaman yazdırdıkları fermanlar ele geçmiştir. Bir tür adalet belgeleri olan bu fermanlarda krallar, memurlara ve halka, ülkede adaleti ve eşitliği sağlamak için halkın bir kısmının üzerindeki ağır borçları sildiklerini ve borçları affettiklerini ilan ederler, aynı zamanda halka eşitlik ve adalet vadederlerdi. Bu fermanlara verebileceğimiz en çarpıcı örneklerden biri, Eski

⁶⁷ Kinal, 1983a: 145; Memiş, 2020b: 183-184; Tosun - Yalvaç, 1975: 199-209.

⁶⁸ Kinal, 1983a: 146.

⁶⁹ Dinçol, 2003: 8.

⁷⁰ Tosun - Yalvaç, 1975: 213.

⁷¹ Dinçol, 2003: 9; Tosun - Yalvaç, 1975: 246-256.

⁷² Dinçol, 2003: 9.

Babil Devleti'nin sondan bir önceki kralı Ammi-Şaduqa'nın çıkarmış olduğu fermandır.⁷³

Şunu özellikle belirtmek isteriz ki, bu fermanlarda dile getirilen borçların affını mümkün görmekle beraber, halka eşitlik ve adalet vaadedilmesi, bize göre, sadece kuru bir vaadden ibarettir. Çünkü halkın sınıflara ayrıldığı bir cemiyette eşitlikten söz etmek ve eşitlik vadetmek, pek inandırıcı görünmemektedir. Esasen Eski Yakın Doğu yasalarındaki adalet, yasa önünde herkese eşit haklar vermek anlamına gelmiyordu. O çağların adaleti, herkesin, bulunduğu toplum katmanına göre, yerini garanti ediyordu. Genel anlamda bir özgürlük yoktu, her toplum kesiminin belirlenmiş özgürlük alanları vardı.⁷⁴

Eski Yakın Doğu yasaları içinde Anadolu'da güçlü bir devlet kurmuş olan ve MÖ 2. Binyıl Anadolu'sunun siyasi kaderine hükmetmiş olduğu anlaşılan Hititler'in çıkarmış olduğu yasaları da muhakkak surette gözden geçirmek icabeder.

Hitit Yasaları ve Hititler'de Adalet Anlayışı

Daha önce de ifade edildiği üzere, tarihte hak, hukuk ve adalet fikrinin ortaya çıkması, insanların toplu olarak yaşamaya başladıkları erken dönemlere kadar geriye gitmektedir. Bu fikirlerin temeli, Neolitik Çağ'da atılmış gibi görünüyor. Kalkolitik Çağ'da ise mülkiyetin ifadesi demek olan mühürlerin bulunması, insanlar arasındaki ilk hukuki sorunların mülkiyetle ilgili olduğuna işaret etmektedir. Gerçekten, ilk kentlerin ortaya çıktığı Mezopotamya coğrafyasında, kentlerde oturan ve çeşitli sınıflara mensup olan insanların hukuki sorunları, başlangıçta gelenek hukuku çerçevesinde çözümlenmiş, daha sonraki aşamada ise bunlar yazılı hale getirilerek ilk yasalar çıkarılmıştı.

Bu cümleden olmak üzere, Hitit toplumu gibi, bünyesinde sınıf farkı bulunan bir cemiyette de hak ve adalet kavramlarının çok sağlam temellere dayandırılması gerektiği kanaatine varıldığı için, toplum düzenini sağlamaya yönelik kanunlar çıkarılmıştır.

Hitit kanunlarının ilk defa hangi kral tarafından yazdırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, çıkarmış olduğu fermanla Hitit kraliyet ailesinin veraset hukukunu belirli bir sisteme oturtan ve suçun kişiselliğine vurgu yapan Telepinuş'un (MÖ 1500'ler), ilk Hitit yasalarını çıkarmış olabileceği düşünülmektedir.⁷⁵ Telepinuş Fermanı aynı zamanda dünya hukuk tarihinin bilinen en eski anayasasıdır.

Eski Devlet zamanından kalan Hitit kanunlarına Yeni Hitit Devleti krallarından I. Şuppiluliuma veya oğlu II. Murşili tarafından birtakım eklemeler yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir.⁷⁶ Hitit kanunlarına en son şeklini veren kralın ise IV. Tuthalya ya da oğlu III. Arnuvanda olması gerektiğini ileri süren bilim insanları vardır.⁷⁷

⁷³ Tosun - Yalvaç, 1975: 260-270.

⁷⁴ Dinçol, 2003: 10.

⁷⁵ Kinal, 1987: 149.

⁷⁶ Doğan, 2012: 72.

⁷⁷ Kinal, 1987: 149.

Demek oluyor ki Hitit kralları, ihtiyaç duydukça bazı ilaveler yaparak, Eski Devlet zamanından beri mevcut olan kanunları, birkaç defa yeniden yazdırmışlardır.⁷⁸

Hitit kanunları, her biri 100'er maddeyi ihtiva eden ve birbirini tamamlayan iki büyük seriden oluşmakta idi. Bu serilere ilk maddelerinin ilk kelimelerine dayanarak, "Eğer bir adam" ve "Eğer bağlar" isimleri verilmiştir.⁷⁹ Bu kanunların prolog ve epilog kısımları olmadığı için, yasaları çıkararak ya da birtakım ilavelerle yeniden yazdıran kralın veya kralların kimliklerini bilemiyoruz. Ayrıca kimliğini tam olarak tespit edemediğimiz kralın, yasama yetkisini tanrılardan nasıl aldığı da belli değildir. Fakat diğer metinlerde ülkede adaleti sağlayan gücün Güneş Tanrısı olduğu belirtildiği için, kralı görevlendirenin de bu tanrı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Gerçekten, bir dua metninde ona şöyle seslenilmektedir: "*Ey Güneş Tanrısı! Ülkelerin törelerini sen tayin edersin*". Güneş Tanrısı aynı zamanda "*hükümün adil efendis*" sıfatıyla da tanımlanmaktadır.⁸⁰

Hitit kanunlarında da bütün Eski Doğu çivi yazı hukukunda olduğu gibi, belli birtakım farazi vakalar dikkate alınarak cezalar tayin edilmiştir, yani kalıp halindedir. Fakat zamanla üzerlerinde bazı düzenlemeler yapılarak, devamlı surette iyileştirilmeye çalışılmıştır.

Hitit kanunları, modern hukuk ilminde olduğu gibi, veraset hukuku, ticaret hukuku, medeni hukuk, ceza hukuku biçiminde bölümlere ayrılmış değildir. Bunlar daha ziyade modern tetkiklerle yeniden oluşturulmaktadır.⁸¹ Buna karşılık mülkiyet hukukunu ve özellikle de aile hukukunu ihtiva eden maddelerin birçoğu ele geçmiştir.

Biz burada Hitit aile hukuku ve Hitit ceza hukuku konularını biraz daha yakından inceledikten sonra, Hititler'de hak arama özgürlüğü ve mahkemeler konusuna temas etmek istiyoruz.

Hitit Aile Hukuku

Hitit toplumunun çekirdeğini teşkil eden aile, bütün Hint-Avrupai toplumlarda olduğu gibi, baba erkil idi.⁸² Çünkü Hititler'de evlenme kurumu, bütün baba erkil toplumlarda görüldüğü üzere, kadının satın alınması esasına dayanıyordu.⁸³ Gerçekten damat, evleneceği kız için "*Kuşata*" denilen bir ağırlık (başlık parası) veriyordu. Kıza ise baba evinden çıkarken, baba mirasına karşılık olarak "*İvaru*" denilen bir çeyiz parası veriliyordu (madde 29).

Hitit aile hukukunda, ailenin kuruluşundan dağılına kadar geçirilmesi muhtemel olan bütün safhaların gösterilmesine çalışılmıştır. Buna göre, "*Kuşata*" denilen başlık parası, kızın babasına teslim ediliyordu. Fakat eğer talip erkek evlenmekten vazgeçerse, verdiği kuşata da yanıyordu (madde 30). Eğer kız tarafı sözünden dönerse, erkeğin verdiği başlık, kendisine geri

⁷⁸ Goetze, 1957: 103; Memiş, 2020a: 247.

⁷⁹ Kinal, 1987: 149; Dinçol, 2003: 10; Doğan, 2012: 72; Memiş, 2020a: 247.

⁸⁰ Doğan, 2012: 73; Dinçol, 2003: 11.

⁸¹ Gurney, 1952: 89.

⁸² Darga, 1984: 64.

⁸³ Memiş, 2020a: 248.

ödeniyordu.⁸⁴ Eğer nişanlı bir kız, üçüncü bir şahıs tarafından kaçırılırsa, ilk erkeğin vermiş olduğu kuşata'yı, kızı kaçıran kimse ödemeye mecburdu (madde 28/a). Böylece kanunun, kız kaçırmayı suç saymadığı anlaşılmaktadır.⁸⁵

Evlenen bir kız, kocasının evinde yaşardı. Ancak babasının evinde kocası ile birlikte yaşayanlara da rastlanırdı, yani Hititler'de "içgüveyilik" usulü de vardı.⁸⁶

Hitit kanunları, evlilik kurumunun boşanma ile bozulduğuna dair açık bir madde göstermez. Ancak "Eğer bir adam" diye başlayan kanun serisinin 31. maddesinde: "hür bir adamın bir cariyeden ayrılması halinde, anneye yalnız bir çocuk verildiği, diğer çocukların ise babaya kaldığı" belirtilmektedir. Hür bir kadınla evlenmiş olan bir köle için de durum aynıdır (madde 32). Demek oluyor ki, Hitit kanunları, her ne kadar evli çiftlerin boşanmasına dair doğrudan doğruya bilgi vermiyorsa da yukarıdaki kanun maddelerinden, Hitit evlilik kurumunda boşanma hadiselerinin de mevcut olduğu, kendiliğinden anlaşılmaktadır.⁸⁷

Hititler'de evlilik kurumunun monogam (tek kadınla) olduğu konusunda, kanunlarda bir açıklık yoktur. Fakat erkeğin resmi bir mukavele ile evlendiği ilk karısının meşru zevce sayıldığı, bu bağlamda erkeğin daha birçok kadınlar da alabildiği başka vesikalardan anlaşılmaktadır. Esasen Hitit aile hukukunda "Levirat"ın mevcut olması (madde 193), tek kadınla evlilik kuralını devre dışı bırakmaktadır. Levirat, kocası ölen çocuksuz bir kadını, kayınbiraderlerinden birinin veya kayınpederinin nikahlaması adetidir.⁸⁸ Daha ziyade aile servetinin yabancıya gitmemesi için alınan bu ekonomik tedbir, Babil ve Asur hukukunda olduğu gibi, Tevrat'ta da vardır.⁸⁹

Hitit toplum hayatında, aile kurumunun sağlıklı yürüyebilmesi açısından, birtakım cezai tedbirlere de ihtiyaç duyulmuştur. Örneğin eşlerden birinin zina suçu işlemesi, çoğu kez evliliğin sona ermesine neden olmaktadır. Bu yüzden Hitit kanunlarında zinayı yasaklayan ve zina suçunun cezasını belirten maddeler vardır. Nitekim birbiriyle bağlantılı olan 197-198. maddeler, zina suçu ile ilgilirdirler. 197. maddenin birinci bölümünde, bir adamın bir kadına dağda tecavüz etmesi halinde, adamın ölümle cezalandırılacağı yazılıdır. Bu durumda sadece adam suçludur. Çünkü kadın kendisini koruyacak hiçbir araca sahip olmadığı gibi, ıssız bir yerde bulunması nedeniyle herhangi bir kimseden yardım isteyebilme şansına da sahip değildir. Bu yüzden ceza, kuvvetli olan tarafa yani erkeğe verilmektedir. Fakat bu durum evde meydana gelirse, suç kadınıdır, kadın öldürülecektir. Çünkü evde yaşanan bu hadisede kadının yardım isteme imkânı olduğu için, adamın eve kadının isteği ile girmiş olduğu varsayılmaktadır. Bu yüzden zina suçunun başrol oyuncusu kadındır ve yasaya göre ölmelidir.⁹⁰ Eğer kadının kocası, zina

⁸⁴ Darga, 1984: 64; Kınal, 1987: 151; Memiş, 2020a: 248.

⁸⁵ Kınal, 1987: 151.

⁸⁶ Kılıç, 2014: 158; Memiş, 2020a: 249.

⁸⁷ Memiş, 2020a: 249.

⁸⁸ Kılıç, 2014: 106; Kınal, 1987: 152.

⁸⁹ Kınal, 1987: 152; Memiş, 2020a: 250.

⁹⁰ Kılıç, 2014: 165.

yapan çifti bulur ve her ikisini de öldürürse, kocaya ceza yoktur.⁹¹ Diğer bir madde ise şu şekildedir:” *Koca, zina yapanları yakalar ve onları sarayın kapısına götürür ve “karım ölmesin” derse, kadın ve aşığı ölümden kurtulur*”. Aksi halde, aldatılan koca:” *ikisi de ölsün*” der. Bu takdirde kral, her ikisini de ölüme mahkûm edebilir veya affedebilirdi.⁹²

Görüldüğü üzere, zina hadisesi mahkemeye intikal ederse, kocanın ve baş yargıç mevkiindeki kralın yetkisiyle “ölüm veya af” ile sonuçlanabiliyordu.⁹³

Aile hukuku ile ilgili yasalardan açıkça anlaşılacağı üzere, Hitit toplumunda aynı kandan ve aileden gelen insanla cinsel ilişki yasaktır. Bir erkek, babasının ikinci karısı veya baldızı ile ilişkide bulunamaz. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi, bir kadının, kocası öldükten sonra kayınbiraderi ile evlenme hakkı vardır. Ayrıca bir erkek, babası öldükten sonra üvey annesi ile cinsel ilişkiye girebilirdi. Çünkü babası öldükten sonra bu kadınla yatması ve bu ilişkiyi sürdürmesi, bir hak olarak kabul ediliyordu (madde 189).⁹⁴

Özetleyecek olursak; Hitit toplumunda zina hadisesi kesinlikle hoş karşılanmıyor, en ağır şekilde cezalandırılıyordu. Fakat Hititler’in komşuları veya vasalları olan kavimlerde Hitit aile hukukunun ve evlilik kurumunun ana prensiplerine ters düşen birçok durumların varlığı da inkârı kabil olmayan bir gerçektir. Örneğin Mısır firavunları kendilerinin kutsal kandan geldiklerine inanırlar ve bu kutsallığın bozulmaması için kız kardeşleriyle ve genellikle de ablaları ile evlenirlerdi.⁹⁵ Hitit imparatoru I. Şuppiluliuma’nın Hayaşa prensi Hukkanaş ile yaptığı antlaşmadan öğrenildiğine göre, Hayaşa memleketinde de Hitit aile yapısına uymayan çirkin adetler vardı. Örneğin Hayaşalılar’da bir erkek bir kadınla evlendiği zaman, damadın erkek kardeşleri de yengeleri ile cinsel ilişkiye girebilirdi. İşte bu durumu dikkate alan Hitit kralı I. Şuppiluliuma, kız kardeşini Hayaşa prensi ile evlendirirken, kız kardeşine Hayaşa adetlerine göre değil, Hitit adetlerine göre muamele edilmesini istemiştir.⁹⁶

Bütün bu bilgiler ışığında şunları söyleyebiliriz: Hitit aile hukukunun izlerini birtakım küçük değişikliklerle günümüz Anadolu’sunda da görmek mümkündür. Gerçekten, Anadolu’da evlenmenin ilk basamağını oluşturan nişanlanma hadisesinde kıza “ağırlık” ya da “başlık parası” tabir edilen bir ödemede bulunulur. Kız gelin giderken, baba evinden çeyizini getirir. Günümüzde birinci dereceden akrabalarla evlenmek yasaktır. Geleneklerimiz buna izin vermediği gibi, kanunlarımızda da buna cevaz veren maddeler yoktur.⁹⁷

Hitit aile hukuku ile ilgili bilgileri bu şekilde aktardıktan sonra, şimdi de Hitit Ceza Hukuku konusuna temas edebiliriz.

⁹¹ İmparati, 1992: 175.

⁹² Memiş, 2020a: 251.

⁹³ Darga, 1984: 66-67.

⁹⁴ Kınal, 1987: 154.

⁹⁵ Memiş, 2020a: 251.

⁹⁶ Memiş, 2020a: 252.

⁹⁷ Memiş, 2020a: 256.

Hitit Ceza Hukuku

Hitit ceza hukuku hakkında bilgi veren belgelerin önemli bir kısmı, Hattuşaş devlet arşivinde bulunmuştur. Bu belgeler; mahkeme tutanakları, kanun tabletleri ve başka vesikalarda geçen hukukla ilgili kayıtlar olmak üzere, üç gruba ayrılmaktadır.

Hitit kanun maddeleri, şekil bakımından, Eski Mezopotamya kavimlerinin çivi yazı hukuku kalıbına göre yazılmışlardır. Buna göre, “Eğer” kelimesi ile başlayan bir suç tasavvur edilir ve sonra bu suça bir ceza tayin edilirdi. Yapılan incelemelerden anlaşıldığına göre, Hitit kanunları, yazıldıkları dönemin sosyal şartlarına göre hazırlanmıştır. Bu kanunlarda toplumu oluşturan sosyal sınıflar arasındaki farkların da dikkate alındığı anlaşılmaktadır.⁹⁸

Hitit ceza kanunları, Eski Doğu'nun o dönemdeki diğer kavimlerinin ceza kanunlarına göre son derece insancıdır. Bu açıdan bakıldığında, Hitit ceza kanunları ile Sümerler'in ceza kanunları arasında önemli benzerlikler olduğu görülür. Halbuki Mezopotamya coğrafyasında yaşayan Sami kavimlerin ceza yasaları, oldukça sert hükümleri ihtiva etmektedir. Çünkü başta Hammurabi Kanunları olmak üzere, Sami kavimlere ait ceza yasalarının büyük ölçüde “*talion*” yani “*kısasa kısas*” prensibine dayandığı görülmektedir.⁹⁹

Günaltay'a göre, Hititler cezaları tayin ederken insan varlığını yok etmek, insan hayatını zehirlemek, şerefini alçaltmak gibi yollara başvurmamış, tam tersine, insan hayatını ve insan şerefini koruyacak bir yol izlemişlerdir. Dolayısıyla onlar, suç işleyeni öldürmeyi değil, yok olan veya zarar gören şeyi tazmin etmek prensibini esas almışlardır.¹⁰⁰

Fakat yine de Hitit kanunlarındaki ceza maddeleri, daha önce de belirttiğimiz gibi, suçlunun ve mağdurun sosyal sınıfına göre tespit edilmiştir. Bir suçun tanrılara ve krallara karşı işlenmesi ile çeşitli sosyal sınıflardaki insanlara karşı işlenmesi halinde verilen cezalar farklı oluyordu. Bunun yanında, suçlunun sosyal mevkii de verilen cezanın hafif veya ağır olmasında önemli rol oynuyordu. İşte bu yüzdendir ki, Hitit sosyal yaşantısında öncelikle nelerin suç sayıldığını bilmek gerekir. Hitit kanunlarında suç kabul edilen fiilleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- 1-Tanrılara veya krallara karşı saygısızlık, hizmette kusur,
- 2-Adam öldürme veya yaralama,
- 3-Büyücülük,
- 4-Hırsızlık, kundakçılık,
- 5-Bir insana veya hayvana tecavüz etme,
- 6-Zina ve birinci dereceden akrabalar arasında cinsel ilişkiler.

Yukarıdaki sıralamadan da anlaşılacağı üzere, günümüzde dahi suç sayılan utandırıcı fiiller, Hitit toplumunda da suç kabul ediliyordu. Hitit kanunları, bu tür suçlara değişik cezalar tayin etmiştir.

⁹⁸ Kinal, 1983b: 432.

⁹⁹ Memiş, 2020a: 257.

¹⁰⁰ Günaltay, 1987: 159.

Toplum düzeni ve güvenliğin devlet otoritesiyle temin edileceğinin bilincinde olan Hitit kanun koyucuları, bu otoritenin korunmasına büyük önem vermiş, krala ve devlet adamlarına karşı işlenen suçlara şiddetli cezalar vermekten çekinmemişlerdir.¹⁰¹ Nitekim Eski Devlet krallarından I. Hattuşili, vasiyetnamesinde, “*iradesine karşı gelenlerin uzuvlarının kesileceğini*” söyler.¹⁰² Adı geçen Hitit kralı, yıllıklarında da “*Haşşuwa kralının başını kestiğini*” anlatır. Demek oluyor ki, Hitit Büyük Kralı'na karşı isyan eden krallar da zaman zaman ölüm cezasına çarptırılıyorlardı. Ayrıca saraya ait malları veya eşyaları çalan kimselere de ölüm cezası verildiği anlaşılmaktadır. Halbuki Hitit kanunları, normal şartlarda hırsızlık suçuna “*ölüm cezası*” vermez, sadece çalınan malı misli ile ödetirdi. Bu farklılık, sarayın bir tür amme malı olmasından, krala ait malların hazine malı sayılmasından ileri geliyordu.¹⁰³

Ölüm cezaları genellikle “*kafa kesilmesi*” suretiyle infaz ediliyordu. Bir “*tabarna mührü*” üzerinde yer alan: “*Büyük Kral'ın sözleri demirdendir. Onu değiştirenin kafası kesilir*” sözleri ile Hitit Kanunları II. Tablet, paragraf 58/a'da geçen “*Eğer bir adam, kralın buyruğuna karşı gelirse, onun evi harabedilir. Eğer bir yargıcın sözü dinlenmezse, dinlemeyen kimsenin başı kesilir*” hükmü de bu infaz şeklini doğrulamaktadır. Ancak burada altı çizilmesi gereken husus şudur ki, yukarıda sözü edilen kanun maddesinde geçen “*evi harabedilir*” sözleri ile cezanın, suçlunun ailesine de uygulandığı anlaşılmaktadır. Böylelikle Hitit ceza hukukunda kolektif ceza sisteminin varlığına tanık oluyoruz.¹⁰⁴ Esasen Telepinuş Fermanı da kolektif cezayı doğrulamaktadır. Gerçekten, söz konusu fermanında: “*Eğer bir prens cinayet işlerse, kendi başı ile ödesin. Fakat evine ve oğluna dokunulmasın*” denilmektedir.¹⁰⁵ Öyle anlaşılıyor ki, Telepinuş Fermanı çıkarılmadan önce, Hititler'de “*kolektif ceza*” sistemi yürürlükte idi. Fakat daha sonra “*kolektif ceza*” sistemi lağvedilerek, “*ferdi ceza*” sistemine geçilmişti. Fakat bu, kolektif cezanın hiçbir zaman uygulanmayacağı anlamına gelmemiştir. Nitekim Yeni Hitit Devleti krallarından III. Hattuşili, Tarhuntaşşa (Dattaşa) kralı Ulmi-Teşub'a: “*Eğer bir cinayet işlerse, onu oğulları ve torunları ile beraber öldüreceğini*” söylemektedir.¹⁰⁶

Krala karşı işlenen suçlarda yalnız itaatsizlik değil, hizmette yapılan en küçük kusur bile ölümle cezalandırılmakta idi.¹⁰⁷ Hitit Büyük Kralları, yapılan antlaşmalara uymayan ya da sadakatsizlik gösteren vasal prenslerin yalnız kendilerini değil, bütün ailesini, hatta kabilesini bile cezalandırırlardı.

Bütün bunlar bize göstermektedir ki, devleti temsil eden Büyük Kral'ın şahsına veya onun yöneticilerine karşı itaatsizlik, isyan veya hizmette kusur suçlarına mutlaka ölüm cezası veriliyordu. Hatta bazı durumlarda ceza, suçlunun ailesine de uygulanıyordu.¹⁰⁸

¹⁰¹ Memiş, 2020a: 258.

¹⁰² Alp, 2001: 71.

¹⁰³ Memiş, 2020a: 259.

¹⁰⁴ Gurney, 1952: 99.

¹⁰⁵ Alp, 2001: 62; Dinçol, 2003: 28.

¹⁰⁶ Memiş, 2020a: 260.

¹⁰⁷ Kinal, 1983b: 434.

¹⁰⁸ Memiş, 2020a: 260; Dinçol, 2003: 27.

Hitit kanunları, yakın akrabaları ile cinsel ilişkide bulunanların yanı sıra, domuz, köpek, koyun ve inek gibi hayvanlarla sapık seksüel ilişkilerde bulunanlara da ölüm cezası vermekte idi. Gerçekten, bir kimsenin, annesi, babası, kız kardeşi, kızı, yengesi gibi birinci dereceden kan akrabaları ile cinsel ilişki kurması, en ağır suçlardan biri olarak kabul ediliyor¹⁰⁹ ve bu türden suç işleyenler öncelikle “tekerleğe çöktürülerek” cezalandırılıyordu. Bazen de suçluya verilen ölüm cezası, “diri diri küpe gömülmek” suretiyle infaz ediliyordu. Fakat bu ceza, daha ziyade kölelere uygulanıyordu.¹¹⁰

Hititler'in yaşadığı çağda büyü'nün tesirinden çok korkuluyordu. Nitekim Hititler'in reformist kralı Telepinuş, kendi adını taşıyan fermanında: “Kim büyü yaparsa, ona feci ölüm vardır” demekten çekinmiyordu. Çünkü adı geçen kralın verdiği bilgiye göre, “vaktiyle Hattuşaş şehri büyülenmişti”. Bu durumu dikkate alan Telepinuş şöyle diyordu: “Kral ailesi içinde kim büyü biliyorsa, onu mahkemeye veriniz, onu aileden ihraç ediniz”.¹¹¹ Yine aynı şekilde, Yeni Hitit Devleti krallarından II. Murşili, geçinemediği üvey annesi Babilli Tavananna'yı, zevcesini büyüleyerek öldürdüğü gerekçesiyle suçlamış ve Ana Kraliçe'yi sürgüne yollamıştı.¹¹² Hitit-Mısır Barış Antlaşması'nın mimarı Büyük Kral III. Hattuşili de akrabası Arma-Dattaş'ı, büyü yaptığı iddiasıyla sürgüne göndermişti.¹¹³ Doğrusunu söylemek gerekirse, Hitit kanunları da büyücülüğü suç saymakta idi. Büyü yapan kimse hür bir vatandaş ise, 1 mana (480 gram) gümüş ödemekle paçasını kurtarırdı, eğer bir köle büyü yaptı ise, mutlaka ölümle cezalandırılıyordu.¹¹⁴

Hitit kanunları, hırsızlık ve kundakçılığı da günümüz toplumları gibi suç saymıştır. Ancak Hitit kanunları hırsızlığa hiçbir zaman ölüm cezası vermemiş, bunun yerine hırsızlık yapan kişi, çaldığı malın değeri ne ise, onun üç katını ödemek zorunda kalmıştır. Ayrıca hırsızlık yapanlara dayak cezası da uygulanmıştır.¹¹⁵

Hitit kanunlarında görülen suçlardan biri de kundakçılıktır. “Başkasının tarlasını kasıtlı olarak yakan bir kimse yakalanırsa, yakılan tarlanın sahibine köle olarak verirdi. Hür bir adam kundakçılık yaparsa, yaktığı evi yeniden inşa eder, köle ise burnu, kulakları kesilir, zararı efendisi tazmin etmek istemezse, o zaman kölenin sahibi, bu köleyi, zarara uğrayana verirdi”.¹¹⁶

Vatandaşlara ait ev, tarla ve benzeri mülklerin kundaklanması hadiselerinde, fiili işleyen kimseye ölüm cezası verilmediği halde, aynı suç tanrıların evi olan mabetlere karşı işlendiği zaman durum değişmektedir. Nitekim bir mabet talimat metninde: “Mabette yanan ateşi akşamları söndürmede ihmali görülen ve yangın çıkmasına sebep olan kişinin sadece kendisi değil, onun ahfadı ile birlikte bütün mabet personelinin de öldürüleceği” bildirilmektedir.¹¹⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere, tanrıların evi sayılan

¹⁰⁹ Dinçol, 2003: 16.

¹¹⁰ Memiş, 2020a: 261.

¹¹¹ Sturtevant - Bechtel, 1935: 193.

¹¹² Dinçol, 2003: 17; Memiş, 2020a: 261.

¹¹³ Ünal, 1974: 97, n. 29.

¹¹⁴ Memiş, 2020a: 261.

¹¹⁵ Memiş, 2020a: 262.

¹¹⁶ Kinal, 1983b: 437.

¹¹⁷ Kinal, 1983b: 437.

mabetlerin kundaklanması olayına karışanlar, kolektif cezaya çarptırılıyordu.

Hitit aile hukuku ve ceza hukukuna ilişkin olarak aktardığımız bu bilgilerden sonra, şimdi de Hitit toplumunda hak arama özgürlüğü, mahkemeler ve mahkemelerin yapılanması konularına ana çizgileri ile değinmek istiyoruz.

Hititler'de Hak Arama Özgürlüğü, Mahkemeler ve Mahkemelerin Yapılanması

Hititler'de, diğer Eski Yakın Doğu toplumlarıyla kıyaslandığında daha oturmuş, daha hakkaniyetli bir adalet sisteminin mevcut olduğu görülür. Çünkü toplumun bütün üyelerinin, adaletsiz bir durumla karşı karşıya kaldıklarında temyiz için krala başvurma hakları vardı. Kralın verdiği nihai karara herkes saygı duymak zorunda idi. Kralın nihai kararını umursamayanlara en ağır cezalar veriliyordu. Gerçekten, 173/a maddesinde: "Eğer bir kimse kralın kararını reddederse, evi harabeye çevrilecektir. Eğer bir kimse, bir yargıcın kararını reddederse, kafası kesilecektir" denilmektedir.¹¹⁸

Görülüyor ki, kralın kararını dinlememe, yerine getirmeme veya reddetme fiillerine en ağır cezalar verilmiştir. Sıradan insanlar kralın kararlarını sorgulayamayacaklarına göre, bu başkaldırıların ya da ayak diremelerin daha ziyade yerel beylerden veya toprak sahibi zengin kimselerden yahut da hanedan üyelerinden gelme ihtimali oldukça yüksektir. İşte bu yüzden Hitit kralı, devlet otoritesinin zaafa uğramaması için, bu tür kişileri en ağır şekilde cezalandırmaktan, hatta o kişinin ailesine de bu cezayı uygulamaktan çekinmemiştir.

Hititler'de Eski Devlet zamanından itibaren yoksulların korunmasına ve herhangi bir haksızlığa uğramamalarına büyük özen gösterilmiştir. Bu cümleden olmak üzere, ülkedeki en yüksek adli yetki, kral tarafından kullanılmıştır. Çünkü o, adaletin de tanrısı olan Güneş Tanrısı'nın temsilcisi olarak hareket etmiştir. Ölüm cezasını gerektiren istisnai suçlarda, alt mahkemelerin ölüm cezası verme yetkisi olmadığından, bu tür hadiseler de doğrudan doğruya krala havale edilmekteydi. Kralın kendi ülkesindeki adli faaliyetlerde doğrudan üstlendiği rolün dışında, vasal devletler içindeki ve vasal devletler arasındaki anlaşmazlıklarda da doğrudan onun hakemliğine başvurulmakta idi.¹¹⁹

Kralın önüne getirilen adli işlerin bu kadar yoğun olması dikkate alındığında, bütün kararları Büyük Kral'ın vermiş olabileceğini düşünmek, pek mantıklı görünmemektedir. Çünkü kral bütün zamanını adli işlere ayıracak olursa, devleti nasıl idare edecektir? Muhtemelen kralın sarayına havale edilen davaların büyük bölümü, onun adına ve onun yetkisiyle hareket eden vekilleri tarafından görülüp, karara bağlanıyordu.¹²⁰

Büyük Kral'ın görevlendirdiği yerel yöneticiler ve garnizon komutanları da buldukları bölgelerde, kralın adına, adaleti yerine getirmeye çalışmışlardır. Hitit kralı II. Tuthalya ve I. Arnuvanda dönemlerinden kalma

¹¹⁸ Doğan, 2012: 74.

¹¹⁹ Doğan, 2012: 75.

¹²⁰ Doğan, 2012: 76.

pek çok talimat metni, adli sistemin işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi edinmemize vesile olmaktadır.¹²¹ Örneğin II. Tuthalya'nın, yargıçlık görevi yapan herkese yönelik olarak yayınlamış olduğu talimatnamesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Hangi kente dönerseniz dönün, kentın bütün insanlarını toplayınız. Her kimin bir davası varsa, onun hakkında karar veriniz ve onu memnun ediniz. Eğer bir kölenin veya hizmetkarın veya yaşlı bir kadının bir davası varsa, hakkında karar veriniz ve onu memnun ediniz.

*Basit bir davayı zorlaştırmayınız. Zor bir davayı da basitmiş gibi göstermeyiniz. Doğru olanı yapınız”.*¹²²

Hitit kralı II. Tuthalya, kendisine bağlı yerel yöneticilere, adli kararlarını vermeden önce, o bölgenin yerel adetlerini gözetmeleri, Hitit yasaları ile o yörenin gelenek hukukunun çatışmamasına özen göstermeleri talimatını da vermiştir.¹²³ Bunun dışında, yargıçların çıkar çatışmalarından kaçınmaları ve kendi aileleri, dostları ya da “üstleri” lehine davalara girmemeleri ve taraflardan hiçbir şekilde rüşvet almamaları gibi hususlarda özellikle uyarıldıkları anlaşılmaktadır. II. Tuthalya'nın talimatnamesinin devamında şöyle denilmektedir:

*“Ülkenin hukuk sorunlarıyla ilgili karar verecek olan sen, kararını iyi ver. Ekmek ve bira uğruna (kararlarını) onun (suçlunun) hanesi, biraderi, karısı, bir aile üyesi, sülalesi, hısım ya da dostları lehine çevirme. Karar veremediğin bir davayı efendinin, kralın önüne getir ki, kararı kral versin”.*¹²⁴

Kadın ya da erkek kölelerin ve tek yaşayan kadınların da hak arayabileceği, hukuki içerikli metinlerde, özellikle vurgulanmıştır.¹²⁵

Talimat metinleri ve yöresel yargı örgütlenmelerinden açıkça anlaşılmaktadır ki, Hitit mahkemeleri, tüm halka açıklığı ile herkesin “eşit”, yargıcın tarafsız ve dürüst olmak zorunda olduğu; ekmek ve bira gibi en masum armağanların bile kabul edilmesinin yasak olduğu mahkemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yargılama sürecinin makul sürede neticelendirildiği; suçlama ya da savunma amacıyla çok sayıda tanığın çağrılıp, yemin altında dinlenebildiği ve tüm ifadelerin kayda geçirildiği ve varsa başkaca delillerin de yargılama sürecinde savunmaya dahil edildiği bu yapılanma, Hitit adalet anlayışının “*olmazsa olmazı*” olarak kabul edilmektedir.¹²⁶ Büyük Hitit Kralı'nın, kendisini ya da yakınlarını ilgilendiren davalarda yargıçlık yapmaması ise son derece dikkat çekicidir ve takdire şayandır. Böyle bir anlayış, diğer Eski Yakın Doğu kavimlerinin hiçbirinde yoktur.

Hitit hukukunda davayı bir üst mahkemeye götürebilme yani temyiz etme hakkı da vardır. Belgelerden anlaşıldığına göre hem Hattuşaş'ta hem de

¹²¹ Gurney, 1952: 80.

¹²² Doğan, 2012: 78; Dinçol, 2003: 26.

¹²³ Doğan, 2012: 78.

¹²⁴ Doğan, 2012: 79.

¹²⁵ Brandau - Schickert, 2003: 149.

¹²⁶ Doğan, 2012: 80.

Hattuşaş dışındaki vasal devletlerde temyiz hakkının kullanıldığına ilişkin birçok örnek bulunmaktadır.¹²⁷

Yargılama süreçlerinde “sanık” olarak yargılanan kişilerin kendilerini savunabilmelerine oldukça geniş imkanlar tanındığını, savunmalarının kesilmediğini, delil ve tanıkların sunma konusunda hiçbir sınırlandırmaya tabi tutulmadığını, elimizde bulunan hukuki içerikli tabletlerden öğrenebilmekteyiz. Ayrıca savunmalarda “sanıkların” edebi unsurları kullanarak, hitabeti ustaca devreye sokmaları da dikkat çekicidir. Savunmaya ilişkin beyanların belirli bir mantık çerçevesinde ve tamamlayıcı edebi öğeler kullanarak yapıyor oluşu, Sokrates’in kendisini haklı çıkarmak için kullandığı edebi savunma tekniğinin köklerinin yüzlerce yıl geriye gittiğini göstermektedir.¹²⁸

Bu konuya son vermeden önce, mevcut bilgilerimize göre, dünya hukuk tarihinin en eski anayasası olan Telepinuş Fermanı hakkında da bir şeyler söylememiz icabeder.

Dünya Hukuk Tarihinin İlk Anayasası: Telepinuş Fermanı

Bilindiği üzere Telepinuş, Eski Hitit Devleti'nin son kralı olarak kabul edilmektedir. MÖ 1500'lerde iktidara geldiği sanılan Telepinuş'un yazdırdığı olduğu ferman, gerek Hitit tarihi gerekse dünya hukuk tarihi açısından son derece önemlidir. Çünkü her şeyden önce bu ferman, Eski Hitit Devleti zamanı (MÖ 1700-1500) hakkında özet bilgiler aktardığı gibi, Eski Hitit Devleti zamanının 50 yıllık bir kesitini oluşturan ve “Gasıp Krallar Devri” (MÖ 1550-1500) adıyla anılan kargaşa dönemine ışık tutan Hitit orijinli yegâne vesikadır.¹²⁹ Bu özelliği nedeniyle Telepinuş Fermanı, Eski Hitit Devleti zamanının siyasi tarihine ilişkin en önemli vesika olarak kabul edilmektedir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Eski Hitit Devleti zamanını aydınlatan Hitit orijinli üç vesikamız vardır. Bunlar; a) I. Hattuşili'nin yıllıkları, b) I. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi, c) Telepinuş Fermanı olarak sıralanabilir. Ancak hemen belirtelim ki, bize göre, bu üç vesika içerisinde en önemlisi Telepinuş Fermanı'dır. Çünkü I. Hattuşili'nin yıllıkları ve yine aynı kralın yazdırdığı olduğu vasiyetname,¹³⁰ sadece adı geçen kral zamanında meydana gelen iç ve dış hadiselerden söz ederler. Halbuki Telepinuş Fermanı, az önce de ifade ettiğimiz gibi, Puşarumma'dan Telepinuş'a kadar gelen bütün Hitit kralları hakkında özet bilgiler aktarır.¹³¹ Bu ferman aynı zamanda Telepinuş'un icraatlarını da daha ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Fakat bu fermanın asıl önemi, hukuk tarihi açısından taşıdığı değerden kaynaklanmaktadır. Bunun ne demek olduğunu biraz sonra gözler önüne sermeye çalışacağız. Ancak daha önce, söz konusu belgenin tarihi açıdan hangi bilgileri içerdiğine ana hatlarıyla temas etmek istiyoruz.

Telepinuş Fermanı'ndan öğrenildiğine göre, I. Hattuşili ve I. Murşili, Eski Hitit Devleti'nin fatih kralları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Gerçekten, adı

¹²⁷ Doğan, 2012: 81.

¹²⁸ Doğan, 2012: 82.

¹²⁹ Memiş, 2020a: 98.

¹³⁰ Alp, 2001: 65-71.

¹³¹ Kınal, 1987: 89-91; Alp, 2001: 59-64; Memiş, 2020a: 296-300.

geçen kralların icraatları sayesinde Hitit Devleti, o dönemin hatırı sayılır siyasi güçlerinden biri haline gelmişti. Üstelik Murşili, genç yaşta Babil'i fethetmiş ve Eski Babil Devleti'nin siyasi varlığına son vermişti. Ancak bu başarılı genç kral, MÖ 1550 yılında başkent Hattuşaş'a döner dönmez, onun başarılarını kıskananlar tarafından katledilmişti. Murşili'yi katleden kişi, onun en yakınlarından birisi idi: eniştesi Hantili. Az sonra bu katil, Hitit Devleti'nin kralı olacaktır. Onun tahta geçmesiyle birlikte başlayan süreçte Hitit Devleti, yaklaşık 50 yıl boyunca iç çekişmeler ve taht kavgaları ile çalkalanacaktır. İçerde yaşanan kavgalar en çok dış düşmanların işine yarayacak ve Hitit Devleti sahip olduğu toprakların önemli bir kısmının kontrolünü kaybedecektir. İşte bir çeşit fetret dönemi olan ve MÖ 1550-1500 yılları arasına tarihlenen bu kargaşa yıllarına "*Gasıp Krallar Devri*" adı verilmektedir.¹³²

Bu devirde sırasıyla şu krallar iş başına gelmişlerdir: Hantili, Zidanza, Ammunaş, Huzzia ve Telepinuş.

Gasıp Krallar Devri'nin en önemli özelliği, başa geçen her kralın, selefini öldürerek ya da meşru olmayan başka yollar deneyerek iktidarı ele geçirmesidir. Gerçekten, bu elli yıllık kaos döneminin ilk kralı Hantili, I. Murşili'yi katletmiştir. Hantili'yi de eski suç ortağı Zidanza bertaraf etmiştir. Zidanza'nın katili ise öz oğlu Ammunaş'tır. Ammunaş'ın Testis ve Huzzia adlarında iki oğlu ve İştapariaş adlı bir kızı vardır. İştapariaş, meşhur fermanımızı çıkaran Telepinuş'un karısıdır, yani Telepinuş aslında Ammunaş'ın damadıdır. Ammunaş'ın ölümünden sonra küçük oğul Huzzia, tahtın varisi olan ağabeyisi Testis'i öldürür ve tahtın yegâne sahibi olarak kalır. Ancak eniştesi Telepinuş'u da ortadan kaldırmak isteyince, Telepinuş, bu kumpası ortaya çıkarır ve Huzzia'yı yüksek mahkeme olarak kabul edilen Pankuş huzuruna çıkarır ve mahkeme kararıyla Huzzia'nın cezalandırılmasını ve sürgüne gönderilmesini sağlar. Bundan sonraki süreçte Hitit tahtında Telepinuş'u görüyoruz.

Telepinuş, kendisinden önceki krallar zamanında kaybedilen toprakları yeniden kazanabilmek için gerekli her türlü girişimde bulunduğu gibi, dağılmış olan devlet kurumlarını yeniden toplarlar. Taht kavgalarına son verilmesi çağrısında bulunur ve bununla ilgili bir dizi önlem alır. Velihtlik meselesini belirli bir sisteme oturtur. O güne kadar yürürlükte olan kolektif ceza sistemini lağvederek, onun yerine ferdi ceza sistemini getirir. Gerçekten, Telepinuş'tan evvel, kraliyet ailesinin fertleri arasında meydana gelen taht mücadelelerinde suçlu bulunan kişi, bütün aile efradı ile birlikte öldürülmek suretiyle kolektif cezaya çarptırılıyor, malına mülküne de devlet tarafından el konuluyordu. Telepinuş, çıkarmış olduğu fermanla bu ilkel cezalandırma yöntemini ortadan kaldırmış, suçun kişisel olduğunu ilan etmiştir. Buna göre, suç işlediği iddia edilen hanedan mensubu, önce Pankuş huzurunda mahkeme edilecek, eğer suçlu olduğu delillerle ispat edilirse, o zaman cezalandırılacaktı. Geçmişte olduğu gibi kolektif ceza sistemi uygulanmayacak, bunun yerine sadece suçu işleyen kişi ölüm cezasına çarptırılacak, fakat eşine, çocuklarına, torunlarına ve mal varlığına kesinlikle dokunulmayacaktı. Bütün bunlar bir yana, suç işlediği iddia edilen kişi, suçu delillerle ispat

¹³² Memiş, 2020a: 96-99.

edilinceye kadar, “masum” kabul edilecekti. Günümüz modern hukukunda “masumiyet karinesi” denilen şey, tam olarak işte budur.

Görülüyor ki Hititler, günümüzden yaklaşık 3500 yıl önce, tanık olmadan kimseyi suçlamamış, olur olmaz bahaneler üreterek yapay suçlular yaratmamış, kimseyi töhmet altında bırakmamışlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak da uydurma delillerle kimseyi mahkûm etmemişlerdir. Bu durum, hukuk tarihi açısından oldukça ileri bir aşamadır ve kesinlikle takdir edilmelidir. Çünkü günümüz dünyasında bile hukuk açısından bu aşamaya gelememiş birçok devlet vardır.

Üstelik Telepinuş Fermanı, kralın ölümünden sonra tahta kimin geçeceği meselesine de son noktayı koymuştur. Buna göre, ölen kralın yerine en büyük oğlu tahta geçecektir. Eğer ölen kralın, meşru zevcesinden doğan bir oğlu yoksa, cariyelerden doğan en büyük oğlu, tahta geçebilir. Ancak ölen kral, geride hiçbir oğul bırakmadıysa, en büyük kızının kocası yani damadı kral olabilir. Bu son seçenek, tam olarak Telepinuş'un durumunu aksettirmektedir. Çünkü Telepinuş bir damattır ve çıkarmış olduğu fermana böyle bir madde ekleyerek, kendi durumunu da meşrulaştırmıştır.

Telepinuş Fermanı'nın hükümlerine göre, artık hiçbir prensin ölmesine ya da cinayet işlemesine gerek yoktur. Çünkü devletin, bütün prenslere ihtiyacı vardır. En büyük prens kral olduğunda, diğer prensler de başka makam ve mevkilerde devlet yönetimine katkıda bulunacaklardır.

Telepinuş, fermanının son kısmında hanedan mensuplarına birtakım uyarılarda bulunur ve şöyle der:

“Benden sonra tahta kim geçerse, biraderleri, oğulları, kan akrabaları, aile bireyleri ve askerleri birlik olsunlar ve düşman memleketlerini kuvvetle teb'alıkları altında tutsunlar.”

“Benden sonra kim kral olursa ve o, erkek kardeşlerine, kız kardeşlerine fenalık yaparsa, ona karşı Pankuş'u toplayın...”

“Hangi kral, biraderleri, kız kardeşleri arasında fesat çıkarırsa, o, kendi başı ile öder.”

“Eğer bir prens hata yaparsa, o (cezasını) kendi başı ile ödesin. Fakat onun evine ve çocuklarına dokunulmasın.”¹³³

Gerçekten, Telepinuş Fermanı'nın son kısmında yer alan bu uyarılar son derece önemlidir. Bundan sonraki süreçte de Telepinuş'un uyarıları, bazı istisnalar dışında, büyük ölçüde dikkate alınmıştır.

“Pankuş” adı verilen yüksek mahkemenin de Hitit devlet teşkilatı açısından ne kadar önemli bir kurum olduğu, Telepinuş Fermanı vasıtasıyla da teyit edilmektedir.

Esasında Eski Devlet zamanında Pankuş dışında komutanların oluşturduğu ikinci bir meclis daha vardır ki, onun adı, Dugudlar Meclisi'dir. Bahsi geçen bu iki meclisin o kadar çok yetkisi vardır ki, Hitit kralı hiçbir konuda tek başına karar verebilme yetkisine ve gücüne sahip değildir. Bu açıdan bakıldığında, Eski Hitit Devleti'nin meşrutî bir yönetimle idare

¹³³ Alp, 2001: 64.

edildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal da Eski Hitit Devleti'nin yeryüzünün en eski meşruti krallığı olduğu görüşündedir.¹³⁴ Çünkü başta bir kral vardır ama onun yetkilerini sınırlayan ve muhtelif konularda kralı denetleyen bu iki meclis, Hitit Devleti'ne daha demokratik bir hava vermektedir. O çağlar için bu, son derece olumlu bir adımdır. Bu konuda da Hititler'in takdir edilmesi gerekir.

Asgari tarih bilgisine sahip olan herkes, hatta tarihçilerin azımsanmayacak bir kısmı, 1215 yılına tarihlenen Magna Carta'nın dünya tarihinin ilk anayasası olduğunu zanneder.¹³⁵ Halbuki bu bilgi doğru değildir. Eldeki veriler göstermektedir ki, dünya tarihinin en eski anayasası, MÖ 1500'lere tarihlenen Telepinuş Fermanı'dır.

Hitit hukuku, Hititler'de hak ve adalet anlayışı, mahkemeler ve dünya tarihinin en eski anayasası olduğu kabul edilen Telepinuş Fermanı hakkında aktarmış olduğumuz bilgilerden sonra, şimdi de Eski Yakın Doğu kavimlerinden biri olan İsrailoğulları'nın yani Yahudiler'in hukuk anlayışından kısaca bahsetmeye çalışalım.

İsrailoğulları'nda Hak ve Adalet Anlayışı

İsrailoğulları adıyla anılan kavim, Eskiçağ tarihinde İbraniler, Habirular ya da Yahudiler olarak da bilinmektedir. İbrani tarihinin ilk dönemleri, net bir şekilde ortaya konulabilmiş değildir. Fakat eğer Kültepe tabletlerinde zikredilen Habirular'ın İbraniler olduğu kabul edilirse, adı geçen kavmin MÖ 2. Binyıl başlarından itibaren tarih sahnesinde boy gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.¹³⁶ Ancak şu hususun altını özellikle çizmemiz gerekir ki, Kültepe metinlerinde zikredilen Habirular, Anadolu'ya ticaret yapmak amacıyla gelen tüccarlardı. Demek ki, Yahudiler'in ticaret işleriyle ilgilenmeleri aslında günümüzden dört bin yıl öncesine dayanıyordu.

Tevrat'ta ise İbraniler'in ataları ile ilgili bilgiler, MÖ 18. yüzyıla kadar geriye gitmektedir. Çünkü İbraniler'in "kök atası" olarak kabul edilen Hz. İbrahim, Babil kralı Hammurabi'nin çağdaşı idi. Hammurabi, MÖ 18. yüzyılda iktidar olduğu için, Hz. İbrahim'in de aynı dönemde yaşadığı anlaşılmaktadır. O halde İbraniler'in gerçek tarihini MÖ 18. yüzyıldan itibaren başlatmakta hiçbir sakınca yoktur.¹³⁷

Tevrat'a göre 175 yıllık uzun bir ömür süren Hz. İbrahim, hayatı boyunca pek çok kadınla evlenmiş ve bu kadınlardan birçok oğulları ve kızları olmuştu. Bu oğullardan İsmail ve İshak gerek Tevrat'ta gerekse Kur'an-ı Kerim'de ön plana çıkmış görünürler.

İshak'ın Esav ve Yakup adlarında iki oğlu vardı. Tevrat'tan öğrenildiğine göre, İshak'ın ölümünden sonra Tanrı Yahwe (Yahowa), bu iki oğuldan Yakup'u mübarek kılmıştı.

Tekvin XXXV, 10'dan öğrenildiğine göre, Tanrı Yahowa, Yakup'un ismini "İsrail" olarak değiştirmişti. Bundan sonra İsrail adıyla anılacak olan

¹³⁴ Akurgal, 2000: 117.

¹³⁵ Ağaogulları - Türk, vd., 2018.

¹³⁶ Memiş, 2019b: 207.

¹³⁷ Memiş, 2006: 60.

Yakup'un 12 oğlu vardı. Bunlar sırasıyla 1-Ruben, 2-Şimeon, 3-Levi, 4-Yahuda, 5-İssakar, 6-Zebulun, 7-Yusuf, 8-Benyamin, 9-Dan, 10-Naftali, 11-Gad, 12-Aşer isimlerini taşıyorlardı. On iki İsrail kabilesi bunlardan türemiştir ve her kabile, atasının adını taşımaktadır.¹³⁸

Yakup (İsrail), 12 oğlu ile birlikte Kenan memleketinde oturuyordu. Oğulları içerisinde Yakup için en değerlisi Yusuf idi. Her konuda onu kıskanan ve hatta nefret eden kardeşleri, koyun otlattıkları bir gün onu kuyuya attılar. Fakat Yusuf, oradan geçmekte olan Medyanlı tüccarlar tarafından kuyudan çıkarıldı ve Mısır'a götürüldü. Oradaki bir köle pazarında yüksek bir fiyata satıldı. Bu yakışıklı köleyi satın alan kişi, Potifar isimli yüksek rütbeli bir komutandı ve gerek Tevrat'ta gerekse Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen Züleyha adlı kadının da kocası idi.

Potifar'ın oğlu gibi büyüttüğü ancak karısı Züleyha'nın aşık olduğu bu genç adam, Züleyha'nın aşkına karşılık vermediği için bir iftiraya kurban gitti ve zindana atıldı. Ancak yaptığı rüya tabirleri sayesinde herkesin dikkatini çeken Yusuf, Mısır firavununun görmüş olduğu rüyaları da isabetli bir şekilde yorumlayınca hem zindandan çıkarıldı hem de baş vezir makamına getirildi.

Bir süre sonra büyük bir kıtlık felaketi başladı. Kenan ülkesinde oturan Yusuf'un kardeşleri de kıtlık felaketi sırasında buğday satın almak için Mısır'a geldiler. Yusuf onları tanıdı, onlar da Yusuf'u tanıdılar. Yusuf kardeşlerini affetti ve Kenan ülkesinde oturan babası Yakup'u ve bütün soydaşlarını, yerleşmeleri için Mısır'a davet etti. İsrailoğulları Mısır'ın Goşen vilayetine yerleştirildiler. İbraniler'in (İsrailoğulları) Mısır ülkesine yerleşmeleri hadisesi, yaklaşık olarak MÖ 1600'lere tarihlenmektedir. Öyle sanıyoruz ki, bu dönemde Mısır ülkesi Hiksoslar'ın hakimiyeti altında idi.

İlk zamanlarda Mısır'da mutlu bir hayat süren İsrailoğulları, özellikle II. Ramses (MÖ1301-1236) zamanından itibaren büyük inşaatlarda köle gibi çalıştırılmaya başlandılar. İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarıp Arz-ı Mev'ud'a götürecek olan Musa, adı geçen firavun zamanında doğdu. Yaptığımız araştırmalara göre de Musa, Ege Göçleri'nin ikinci aşamasının yaşandığı kargaşa ortamında ve muhtemelen III. Ramses'in (MÖ 1198-1167) iktidarı döneminde, 12 kabileden oluşan kavmini, Tanrı Yahowa'nın emri doğrultusunda Mısır'dan çıkarmayı başardı.¹³⁹

İsrailoğulları, vaadedilen ülkeye yani Filistin'e, Çıkış'tan (Exodus) ancak 40 yıl sonra ulaşabildiler. Çünkü Musa onlara millet olma şuurunu yerleştirebilmek için 40 yıl Sina Çölü'nde beklemek ve adeta kavmini bir hizmet içi eğitimden geçirmek zorunda kaldı. Bu bekleme sürecinde İsrailoğulları'nın Tanrısı Yahowa, Musa aracılığı ile seçkin kavmine "On Emir" denilen yasaklarını ya da yasalarını bildirdi. Söz konusu direktifler, İsrailoğulları'nın hukukuna temel teşkil etmiştir. Tevrat'ta On Emir şöyle sıralanmaktadır:

- 1- *Seni Mısır diyarından esirlik evinden çıkararak Allah'ın Yahowa benim. Karşımda başka ilahların olmayacaktır.*

¹³⁸ Memiş, 2019b: 208.

¹³⁹ Memiş, 2006: 67.

- 2- Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın yahut aşağıda yerde olanın hiç suretini yapmayacaksın, onlara eğilmeyeceksin ve onlara ibadet etmeyeceksin; çünkü ben kıskanç bir Allah'ım.
- 3- Allah'ın ismini boş yere ağza almayacaksın, çünkü RAB kendi ismini boş yere ağza alanı suçsuz tutmayacaktır.
- 4- Sebti gününü takdis etmek için, Allah'ın sana emrettiği gibi onu tut. Altı gün çalışacak ve bütün işini yapacaksın; fakat yedinci gün sebttir. Sen ve oğlun ve kızın ve kölen ve cariyen ve öküzün ve eşeğin ve hiçbir hayvanın hiçbir iş yapmayacaksınız.
- 5- Allah'ın sana emrettiği gibi babana ve anana hürmet et; ta ki, ömrün uzun olsun ve Allah'ın sana vermekte olduğu toprakta sana iyilik olsun.
- 6- Katletmeyeceksin.
- 7- Ve zina etmeyeceksin.
- 8- Ve çalmayacaksın.
- 9- Ve komşuna karşı yalan şahadet etmeyeceksin.
- 10- Ve komşunun karısına göz koymayacaksın ve komşunun evine, tarlasına ve kölesine ve cariyesine ve öküzüne ve eşeğine ve komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin.¹⁴⁰

Yeri gelmişken şunu özellikle ifade edelim ki, Hammurabi yasaları ile Tevrat yasaları arasında çok sayıda paralellikler vardır. Örneğin Hammurabi Kanunları'nın 14. maddesinde: "Eğer bir adam, bir başka adamın küçük oğlunu çalarsa, öldürülecektir" denilirken, Tevrat'ta: "Kim ki birini kaçıtır, onu satar ya da alıkoyarsa, öldürülecektir" denilmektedir.¹⁴¹

Hammurabi Kanunları'nın 57. maddesinde: "Eğer bir çoban, küçükbaş hayvanlarını otlatmak için tarla sahibi ile uyuşmaz ve tarla sahibinden izin almadan hayvanlarına tarlayı otlatırsa, tarla sahibi tarlasını hasat ettiğinde tarla sahibinin izni olmadan tarlada hayvanlarını otlatan çoban, (hasadın) üstüne (fazla olarak) her BUR için 20 GUR arpayı, tarla sahibine verecektir" denilirken, Tevrat'ta : "Biri, bir tarlada ya da bağda otlamak üzere kendi çiftlik hayvanını salıverir ve hayvan başkasının tarlasında otlarsa, kendi tarlasının ve bağının en iyisinden ödeyecektir" denilmektedir.¹⁴²

Hammurabi Kanunları'nın 209. maddesinde: "Eğer bir bey, bey sınıfından birinin kızını döver ve çocuk düşürmesine sebep olursa, 10 şekel gümüş ödeyecektir" denilirken, Tevrat'ta ise "Kavgı eden kişiler gebe bir kadına çarpar ve onun çocuğunun düşmesine sebep olurlarsa ve başka bir zarar olmazsa, kadının kocasının talep ettiğinin hakimlerin karar verdiği kadarını ödemekle cezalandırılacaktır" ifadesi yer almaktadır.¹⁴³

Bilindiği üzere Hammurabi Kanunları, esas itibarıyla "talion" yani "kısasa kısas" prensibine dayanmaktadır. İbraniler'in de Tevrat yasalarında vurgulanan bu prensibe sıkı sıkıya bağlı kaldıkları görülmektedir. Gerçekten, Hammurabi Kanunları'nın 196. maddesinde: "Eğer bir adam, bir memurun

¹⁴⁰ Tevrat, Tesniye V, 6-21.

¹⁴¹ Tevrat, Çıkış XXI, 16.

¹⁴² Tevrat, Çıkış XXII, 5.

¹⁴³ Tevrat, Çıkış XXI, 22.

gözünü kör ederse, onun da gözü çıkarılır"; 197. maddede ise: "Eğer bir adam, bir başkasının kemiğini kırarsa, onun da kemiği kırılacaktır" hükümleri yer alırken, Tevrat'ta: "Eğer ki, zarar olursa; cana can, göze göz, dişe diş, ele el, ayağa ayak, yanık için yanık, yara için yara, bere için bere ödeyeceksin" denilmektedir.¹⁴⁴

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, İsrailoğulları'nın hak ve adalet anlayışı ile Hammurabi yasaları arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Aslına bakılacak olursa, Hammurabi yasalarında geçen bazı temel prensipler, tek tanrı inancına dayalı üç büyük dinin temel prensiplerine esas teşkil etmiş gibi görünmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: *İftira etmeyeceksin, yalan söylemeyeceksin, öldürmeyeceksin, çalmayacaksın, zina etmeyeceksin, komşunun malına göz dikmeyeceksin.*

Sıralamış olduğumuz bu esaslar, aslında sadece tek tanrılı dinlerin değil, bütün dinlerin ortak paydasıdır. Eğer bunlara uyulmuş olsaydı, zaten insanlar arasında hiçbir sorun yaşanmaz, yasalara da ihtiyaç duyulmazdı.

Sonuç

Görülüyor ki, İnsanoğlunun hak ve adalet arayışı, ilk cemiyet hayatının başladığı Neolitik Devir'de başlamış, adalete duyulan ihtiyaç, ilerleyen dönemlerde daha da artmıştır. Aileyi oluşturan fertler arasında bile tam bir fikir birliği sağlanamazken, aynı yerleşim biriminde yaşayan ve ister istemez birbirleriyle münasebet içerisinde olması gereken çok daha kalabalık kitlelerin arasında birçok sorunların yaşanabileceği, kaçınılmaz bir gerçektir.

İşte bu yüzden ki İnsanoğlu, tarihin erken dönemlerinden itibaren ortaya çıkan hukuki sorunların çözümü konusunda kendine göre birtakım prensipler geliştirmiş, elinden geldiğince adaleti sağlamaya çalışmıştır.

Ancak erken dönemlerde yazı henüz mevcut olmadığı için, insanların adaleti nasıl yerine getirdiklerini bilemiyoruz. Bununla beraber, yazılı olmayan ve toplumun bütün katmanlarınca kabul gören gelenek hukukunun, hemen her toplumda uygulanmış olabileceği ihtimali son derece yüksektir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi yazı, Sümerler tarafından ilk kez MÖ 3200'lerde keşfedilmiş ve bu tarihten itibaren her şey kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Ancak hukuka ilişkin metinlerin oluşturulması için, epeyce beklemek gerekmiştir. Çünkü ilk kanun metinleri MÖ 24. yüzyıla tarihlenmektedir ki, bu da gelenek hukukunun yazılı hukuka dönüştürülebilmesi için, uzun bir zamana ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.

İlk kanunlar, yazının da mucidi olan Sümerler tarafından ve Sümerce olarak yazdırılmıştır. Urukagina Kanunları, Ur-Nammu Kanunları, Ana-İttuşu Kanunları ve Lipit-İştur Kanunları, Sümerce olarak kaleme alınan kanunlardır. Urukagina, Ur-Nammu ve Lipit-İştur'ın birer kral oldukları gerçeğinden hareket edecek olursak, ilk kanun koyucuların genellikle krallar olduğunu söylememizde hiçbir sakınca yoktur. Daha sonraki dönemlerde kentlerin yönetimi Amurrulu sülalelerin eline geçince, kanunlar bu defa

¹⁴⁴ Tevrat, Çıkış XXI, 23-25.

yönetenlerin dilinde yani Akkadça olarak yazdırılmaya başlanmıştır. Akkadça olarak kaleme alınan kanunların en tanınmış, Hammurabi Kanunları'dır.

Hangi dilde yazılmış olursa olsun, bütün kanunlar belli bir kalıba göre oluşturulmuşlardır. Bu kanun yazım formülüne göre kanunlar, prolog, maddeler ve epilog olmak üzere, üç bölümden oluşur. Prolog kısmında kanun koyucu, kanunları çıkarma gerekçesini ortaya koyar ve yönetme yetkisini de yasa çıkarma görevini de tanrılardan aldığını vurgular. İkinci bölümde “şumma” yani “eğer” kelimesi ile başlayan bir suçun tasavvur edildiği ve bu suçta uygun cezanın ne olduğunun belirtildiği maddeler yer alır. Epilog kısmı ise kanunların son ya da sonuç bölümü olup, kanun koyucu burada çıkarmış olduğu yasalara uyulmasını tavsiye eder ve yazdıklarına zarar verilmemesini halkından ister. Yasalara uymayan ya da kanunların yazılı olduğu taşlara (stellere) zarar verecek olanlara da kanun koyucu lanetler yağdırır. Başka bir anlatımla epilog bölümü, duaların ve bedduaların iç içe olduğu bir bölümdür ve işin içerisine tıpkı prolog bölümünde olduğu gibi, tanrılar ve tanrıçalar da dahil edilmiştir.

Sümer yasalarındaki cezalar daha insancıldır, suçlara mümkün mertebe nakdi cezaların verildiği görülür. Ancak başta Hammurabi yasaları olmak üzere, Akkadça yazılmış olan kanunlarda “talion” prensibinin yani “kısasa kısas” uygulamasının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Tevrat yasalarında da “kısasa kısas” uygulamasının varlığına tanık olunmaktadır.

Mezopotamya yasalarının tamamı incelendiğinde görülür ki, o dönem toplumları birtakım sosyal sınıflara ayrılmıştır. Her ne kadar kanun koyucular herkese adalet dağıttıklarını beyan etseler de bunun, “eşitlik esasına dayanan” bir adalet olduğu söylenemez. Çünkü her sınıfa farklı bir şekilde muamele edilmekte, hür bir insanla bir köle adalet önünde eşit şartlara göre mahkeme edilmemektedir.

Anadolu coğrafyasına gelindiğinde farklı bir manzara ile karşılaşılacaktır. Çünkü MÖ 2. Binyıl Anadolu'sunun siyasal kaderinde başat rol oynayan Hititler'in, adalet konusunda da Eski Yakın Doğu'nun diğer kavimlerine göre oldukça ileri bir seviyede oldukları görülmektedir.

Geniş yetkileri bulunsa da Hitit kralı mutlak bir monark değildir. Çünkü kralı denetleyen iki önemli meclis vardır. Bunlardan ilki, yüksek mahkeme görevini de üstlenmiş olan Pankuş Meclisi'dir ki, gün görmüş ve devlet tecrübesine sahip Hitit elitlerinden oluşmaktadır. İkincisi ise Dugudlar Meclisi adıyla anılan meclistir ve yüksek rütbeli komutanlardan oluşmaktadır. Birincisi devlet yönetimi ile ilgili meselelerde, ikincisi ise askeri meselelerde söz sahibidir. Hitit kralı, bu meclislerin görüşünü dikkate almak zorundadır. Diğer bir anlatımla, Hitit kralı, bu meclislerin onayını almadan hiçbir adım atamaz. Demek oluyor ki Hititler, daha o çağda meşruti bir yönetimle idare ediliyorlardı. Hititler'in çağdaşı olan diğer Eski Yakın Doğu kavimlerinde ise her konuda tek yetkili, kraldı. Her konuda nihai karar, ona aitti.

Adalet dağıtımı konusunda da Hititler'in, günümüz modern toplumlarının adalet anlayışına daha yakın bir uygulamaya sahip oldukları görülür. Gerçekten, toplumu oluşturan tüm katmanlara mensup insanların hak arama özgürlüğü vardır. Eski Devlet zamanından itibaren yoksulların korunmasına ve herhangi bir haksızlığa uğramamalarına büyük özen

gösterilmiştir. Hitit kralları, yargıçları, adil davranmaları ve kimseye haksızlık etmemeleri konusunda sık sık uyarılmışlar, bununla ilgili talimatnameler göndermişlerdir. Yargıçlar ayrıca rüşvet ve hediye almamaları konusunda da uyarılmışlardır.

Mahkemelerde sanıkların kendilerini savunma ve istedikleri kadar kanıt ve tanık gösterebilme hakları vardır. Hiç kimse kanıt olmadan ve bu kanıtların gerçekliği teyit edilmeden suçlanmamış, cezaya çarptırılmamıştır. Yani Hitit mahkemeleri, suç isnat edilen kişiyi, o suçu işlediği delillerle ispat edilinceye kadar, suçsuz kabul etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, “masumiyet karinesi” denilen kavramın da ilk kez Hititler’le birlikte ortaya çıkmış olması ihtimali, son derece yüksektir.

Baş yargıçlık görevini de üstlenmiş olan Büyük Hitit Kralı’nın, kendisini ya da yakın akrabalarını ilgilendiren önemli davalarda yargıçlık yapmaması ve diğer hakimlere de bu konuda herhangi bir müdahalede bulunmaması ve onları kararlarında serbest bırakması, son derece dikkat çekici ve takdir edilmesi gereken bir davranıştır.

Hitit hukukunda davayı bir üst mahkemeye götürebilme yani temyiz etme hakkı da vardır ki, o dönemin diğer hiçbir devletinde yurttaşlara tanınmış böyle bir hak yoktur.

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, günümüzden yaklaşık 3700 yıl önce Anadolu coğrafyasında kurulan ve o dönem Yakın Doğu’sunun en güçlü devletlerinden biri olan Hitit Devleti’nde hukuk sistemi sağlam temeller üzerine oturtulmuştu. Herkesin hak arama özgürlüğü vardı ve Hititli vatandaşlar, hukuk sisteminin yanılmazlığına yürekten inanıyorlardı.

Bu arada, MÖ 1500’lerde iktidara gelen Telepinuş’un çıkarmış olduğu ve bilim insanlarının “Telepinuş Fermanı” adıyla andıkları metnin de dünya hukuk tarihinin ilk anayasası olduğunu bir kez daha vurgulamakta yarar görüyoruz.

Kaynakça

- AĞAOĞULLARI, M. A. - D. TÜRK - A. YALÇINKAYA - Z. YILMAZ - F. ZABCI., 2018. *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.
- AKTÜRE, S., 2004. *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- AKURGAL, E., 2000. *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜbitak Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- ALP, S., 2001. *Hitit Çağında Anadolu*, TÜbitak Yayınları, Ankara.
- BORDREUIL, P. - F. BRIQUEL - M. CHATONNET - C. MICHEL., 2015. *Tarihin Başlangıçları*, Çev.: Levent Başaran, Alfa Tarih Yayınları.
- BRANDAU, B. - H. SCHICKERT., 2003. *Hititler (Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu)*, Çev.: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Kitabevi Yayını, Ankara.
- CHILDE, G., 1983. *Kendini Yaratan İnsan*, Çev.: F. Karabey Ufluoğlu, Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- DARGA, A. M., 1984. *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2. Baskı, İstanbul.
- DİNÇOL, B., 2003. *Eski Önsya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, E., 2012. *Hitit Hukuku Belleklerdeki "Kayıp"*, Fam Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- GOETZE, A., 1957. *Kulturgeschichte Kleinasiens*, München.
- GÖKÇEK, L. G., 2020. "Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Sülaleler Dönemi", *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*, Değişim Yayınları, s.9-32, İstanbul.
- GÖKÇEK, L. G. - O. ABACI., 2019. *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*, Değişim Yayınları, İstanbul.
- GURNEY, O. R., 1952. *The Hittites*, Penguin Books, London.
- GÜNALTAY, M. Ş., 1987. *Yakın Şark II (Anadolu)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara.
- HODDER, I., 1999. "Çatalhöyük Sırrını Veriyor mu?", *Atlas Dergisi*, Sayı 73.
- İMPARATI, F., 1992. *Hitit Yasaları*, Çeviren: Erendiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü Yayını, Ankara.
- KILIÇ, Y., 2014. *Eskiçağ Aile Hukuku*, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya.
- KINAL, F., 1983a. *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara.
- KINAL, F., 1983b. "Hititlerde Ceza Hukuku", *A.Ü.D.T.C.F. Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, s.431-439, Ankara.
- KINAL, F., 1987. *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara.

- KÖROĞLU, K., 2006. *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KRAMER, S. N., 1959. *History begins at Sumer*, New York.
- KRAMER, S. N., 2002. *Sümerler*, Çev.: Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- MEMİŞ, E., 2006. *İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi)*, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa.
- MEMİŞ, E., 2012. *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?)*, Altınpost Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- MEMİŞ, E., 2016. *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Ekin Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Bursa.
- MEMİŞ, E., 2018. *Tarih Metodolojisi*, Ekin Kitabevi Yayını, 7. Baskı, Bursa.
- MEMİŞ, E., 2019a. "Eski Mezopotamya'da Yönetme Yetkisinin Tanrısallığı Meselesi", *Mezopotamya'nun Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, s.115-138, Değişim Yayınları, İstanbul.
- MEMİŞ, E., 2019b. *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 5. Baskı, Bursa.
- MEMİŞ, E., 2020a. *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 15. Baskı, Bursa.
- MEMİŞ, E., 2020b. *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi Yayını, 5. Baskı, Bursa.
- MEMİŞ, E. - C. BÜLBÜL., 2012. *Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elâzığ.
- MEMİŞ, E. - C. BÜLBÜL., 2019. *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa.
- NISSEN, H. J., 2004. *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, Çev.: Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- OATES, J., 2004. *Babil*, Çev.: Fatma Çizmeli, Arkadaş Kitabevi Yayını, Ankara.
- PEKŞEN, O., 2020. "Eski Mezopotamya'da Gutiler ve III. Ur Hanedanlığı Dönemleri", *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*, s. 51-73, Değişim Yayınları, İstanbul.
- SEVİN, V., 1991. *Anadolu Arkeolojisinin ABC'si*, Simavi Yayınları, İstanbul.
- SCHMÖKEL, H., 1956. *Das Land Sumer*, Stuttgart.
- SRURTEVANT, E. H. - G. BECHTEL, 1935. *A Hittite Chrestomathy*, Linguistic Society of America, University of Pennsylvania.
- ÜLKEKUL, C., 1999. *8200 Yıllık Bir Harita: Çatalhöyük Şehir Planı*, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul.
- ÜNAL, A., 1974. *Hattuşili III*, Heidelberg.